

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

Kornélia Smiešková

Wittgensteinov „Tractatus Logico – Philosophicus“ vo svetle Kantovej „Kritiky čistého rozumu“

Wittgenstein's „Tractatus Logico – Philosophicus“ in the Light of Kant's
„Critique of Pure Reason“

Praha 2014

Vedoucí práce: Doc. James Hill, Ph.D

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 18. augusta 2014

.....

Jméno a příjmení

Klíčová slova: pojmové – faktické, transcendentálne – empirické, hranice a podmienky poznania/zmyslu, kritická filozofia, úloha logiky(filozofie) a metafyziky

Key words: conceptual – factual, transcendental – empirical, limits and conditions of knowledge/sense, critical philosophy, task of logic (philosophy) and metaphysics

Abstrakt

Naša práca bude vychádzať z tézy, že medzi Wittgensteinovou ranou filozofiou *Traktátu* a Kantovým transcendentálnym idealizmom je určitá paralela. Wittgensteinova téza, že logika (aj filozofia) je nevysvetľujúca a musí sa starať sama o seba, je založená na rozdieli faktického a pojmového skúmania. Tomuto rozdielu zodpovedá empirické a transcendentálne použitie pojmov u Kanta, ktorý tvrdí, že poznatky o skutočnosti môžeme dosiahnuť iba v rámci našej skúsenosti, a to prostredníctvom pojmov, ktoré sa vzťahujú k objektom skúsenostného sveta. Cieľom našej práce je skúmanie nazačiatku zmienenej tézy prostredníctvom porovnania relevantných pasáží hlavných diel týchto autorov (*Tractatus logico – philosophicus*, *Kritika čistého rozumu*) a zameranie sa na vecné podobnosti, možné náväznosti, ale aj rozdiely. S týmto cieľom súvisí, že nepôjde o skúmanie historických súvislostí. V úvode práce sa zameriame na vysvetlenie pojmu transcendentálneho idealizmu. Pokračovať budeme analýzou primárnych textov, pričom dôraz budeme klásť na *Tractatus* a dávať ho do kontextu najmä s Kantovou transcendentálnou dialektikou. Náš postup vedie dialóg so sekundárnou literatúrou.

Abstract

The point of departure for the bachelor's work is the thesis that there is a certain parallel between Wittgenstein's early philosophy as it is presented in his work *Tractatus* and Kant's transcendental idealism. Wittgenstein's thesis that logic (and also philosophy) cannot be explicative and that it must take care of itself is based on a difference between factual and conceptual examination. This difference refers to empirical and transcendental use of concepts in Kant who claims that the knowledge of reality can be achieved only within our experience, through concepts that relate to the objects of experiential world. The aim of our work is to examine the above mentioned thesis and compare relevant parts of the main works by Kant and Wittgenstein (*Tractatus logico – philosophicus*, *The Critique of Pure Reason*) and focus on substantial parallels, possible connections but also differences, therefore the aim of the work is to examine the content not historical circumstances. The introductory parts will explain the concept of transcendental idealism, and the analysis of primary texts will follow, while the focus will be given to *Tractatus* and it will be put in context mainly with Kant's transcendental dialectics. Our procedure leads a dialogue with secondary literature.

1 Úvod	6
2 Predbežné naznačenie problému	7
2.1 Wittgenstein. Kant. Paralela.	7
2.1.1 Wittgenstein: hlavné myšlienky	7
2.1.2 Kant: hlavné myšlienky	8
2.1.3 Paralela Kant – Wittgenstein.....	9
2.2 Pojem transcendentálneho idealizmu.....	10
3 „Tractatus logico – philosophicus“	13
3.1 Jazyk a svet	13
3.2 Obrazová teória jazyka	14
3.2.1 Povaha obrazu	14
3.2.2 Veta ako obraz skutočnosti	15
3.2.3 Bipolarita vety	16
3.2.4 Téza extenzionality	17
3.3 Logika	19
3.3.1 Základná myšlienka Traktátu	19
3.3.2 Rozdiel medzi faktickým a pojmovým	21
3.3.3 Úloha filozofie a logiky	24
4 „Kritika čistého rozumu“	25
4.1 Syntetické a priori	25
4.2 Transcendentálna náuka o elementoch	26
4.2.1 Transcendentálna estetika	27
4.2.2 Transcendentálna analytika	28
4.2.3 Transcendentálna dialektika	29
4.2.4 Transcendentálne idey	31
5 Porovnanie: Kant a Wittgenstein	34
5.1 Kritická filozofia	34
5.2 Pojmové a faktické vs. transcendentálne a empirické	36
5.3 Ďalšie podobnosti.....	42
6 Záver.....	43
7 Bibliografia.....	45

1 Úvod

Hlavnou motiváciou tejto bakalárskej práce je bližšie zoznámenie sa a skúmanie dvoch zásadných diel filozofických dejín. Jedná sa o Wittgensteinov *Tractatus logico – philosophicus* a Kantovu *Kritiku čistého rozumu*. Obe diela pre nás predstavujú určitý zvrät v dejinách myslenia, ktorým na dlhé obdobie a dá sa povedať, že až do súčasnosti, ovplyvnili vývoj a smerovanie filozofie.

Sme si vedomí myšlienkovvej náročnosti oboch diel, ktorých detailný rozbor by si, samozrejme, vyžadoval samostatné rozsiahle práce. Dôvodom prečo sa v tejto práci budeme zaoberať oboma dielami je predpoklad, že medzi Kantovou filozofiou, ktorú vo svojej *Kritike* formuluje ako transcendentálny idealizmus, a Wittgensteinovou ranou filozofiou, ako ju formuluje v *Traktáte*, je určitá paralela. Cieľom predkladanej práce je poukázať na túto paralelu a doložiť ju konkrétnymi príkladmi ako len prvotnými očividnými podobnosťami. Budeme sa snažiť potvrdiť tézu, že rozdiel medzi faktickým a pojmovým skúmaním v *Traktáte*, ktoré má zásadný význam pre tézu o logike ako nevysvetľujúcej a transcendentálnej, zodpovedá rozdielu medzi empirickým a transcendentálnym použitím pojmov v Kantovej *Kritike*.¹ Na začiatku práce obe diela v krátkosti uvedieme a naznačíme spomínanú paralelu, čo doložíme relevantnou sekundárnou literatúrou. Následne sa budeme podrobnejšie venovať pojmu transcendentálneho idealizmu, ktorý bude pre túto paralelu kľúčovým. V ďalších dvoch častiach budeme *Kritiku čistého rozumu* a *Traktát* skúmať izolovane a budeme sa zaoberať rozborom ich hlavných myšlienok za pomoci sekundárnej literatúry. V poslednej časti práce budeme diela porovnávať a budeme sa konkrétne zaoberať stanovenou tézou. Skúmanie týchto dvoch diel sa však nebude zameriavať na možné a pravdepodobné historické súvislosti. Nebudeme teda odhaľovať či sa Kantove myšlienky dostali k Wittgensteinovi priamo, alebo sprostredkovane, čím by mohla byť vysvetlená táto paralela, skôr sa budeme zameriavať na túto paralelu ako takú.

¹ V. Kolman, *Proč se musí logika postarat sama o sebe?*, in: *Reflexe*, 41, Praha 2011, (str. 25 – 51), str. 43

2 Predbežné naznačenie problému

V tejto kapitole v krátkosti priblížime Wittgensteinovu a Kantovu filozofiu a za pomoci sekundárnej literatúry poukážeme na základné podobnosti, aby sme tak medzi nimi bližšie naznačili paralelu, ktorú budeme sledovať. Následne sa budeme zaoberať pojmom transcendentálneho idealizmu, ktorý považujeme pre túto paralelu za určujúci.

2.1 Wittgenstein. Kant. Paralela.

2.1.1 Wittgenstein: hlavné myšlienky

Wittgensteinovo filozofické dielo môžeme zasadiť do obdobia, ktoré je charakteristické zmenou koncepcie filozofie. Táto zmena sa začína šíriť z Cambridge začiatkom 20. storočia a bola iniciovaná Russellom a Moorom. Pre koncepciu filozofie to znamená, že nie je viac považovaná za skúmanie myslenia, rozumu a ideí, ale je chápaná ako ich skúmanie prostredníctvom jazyka. Wittgenstein tento posun a novú metódu nasledoval. Najväčší vplyv na jeho filozofiu mali diela Fregeho a Russella, čo v úvode Traktátu explicitne zmieňuje.² Ich cieľom bolo ustanoviť aritmetiku na pevných logických základoch.

Wittgensteinovo dielo preto vychádza zo skúmania základov logiky, a to úzko súvisí so skúmaním hraníc jazyka. Jeho cieľom bolo porozumieť štruktúre a hraniciam myslenia a jeho metódou bolo skúmanie štruktúry a hraníc jazyka.³ V Traktáte sa teda zaoberá povahou jazyka a jeho vzťahom ku svetu, z čoho plynie aj jeho ústredná doktrína: obrazová teória významu. Podľa tejto teórie vety jazyka zobrazujú svet.⁴ Vety však s tým, čo zobrazujú, musia mať spoločnú logickú formu.⁵ Je to teda práve logika, prostredníctvom ktorej sú hranice jazyka určené.

Základná myšlienka Traktátu, sa teda pochopiteľne týka logiky a tvrdí, že logické konštanty nezastupujú a ani logika faktov sa nedá zastúpiť.⁶ Svojimi tvrdeniami následne zachádza ešte ďalej, keď o logike hovorí, že sa musí postarať sama o seba.⁷ Akonáhle však pochopíme logiku jazyka, začnú sa nám filozofické problémy ukazovať ako nezmyselné,

² L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus* (=TLP), Praha 2007, str. 8

³ D. Pears, *Wittgenstein*, London 1970, str. 2

⁴ pozri: L. Wittgenstein, TLP 4.011, str. 27; TLP 2.1, str. 15; TLP 2.201, str. 17

⁵ L. Wittgenstein, TLP 2.2, str. 17

⁶ L. Wittgenstein, TLP 4.0312, str. 29

⁷ L. Wittgenstein, TLP 5.473, str. 56; týmto, ako aj predchádzajúcimi tvrdeniami sa budeme zaoberať nižšie, v samostatnej kapitole o Traktáte

pretože práve „(...) *formulace těchto problémů stojí na neporozumění logice našeho jazyka.*“⁸ Z toho plynie, že filozofické problémy nie sú pravými problémami, ale môžeme ich považovať za produkty ilúzie. K ilúziám nás vedie vonkajší aspekt jazyka, v ktorom je zahalená skutočná logická štruktúra. Odhaľovaním tejto logickej štruktúry chcel Wittgenstein nájsť presnú hranicu medzi zmyslom a nezmyslom, ktorá nás má zastaviť pred hovorením toho, čo nemôže byť povedané. Preto zmysel Traktátu vyjadruje hneď v úvode, ale aj poslednou vetou, ktorá už je bez ďalších vysvetľujúcich poznámok:

„O čem se nedá mluvit, k tomu se musí mlčet“⁹

2.1.2 Kant: hlavné myšlienky

Kantovu filozofiu môžeme tiež zasadiť do obdobia určeného istými historickými zmenami, ktoré ďalej formovali a postupne spôsobili prevrat filozofického myslenia. Máme namysli vznik vedy 17. a 18. storočia ako univerzálnej disciplíny, ktorá predstavovala obraz jednomyselnosti a objektivity.¹⁰ Veda ako taká sa svojou empirickou metódou pozorovania a experimentu odlišovala od filozofie a tradičnej metafyziky, ktorej prístup zásadne odmietala. Samotná možnosť metafyziky, ako vedy o nadzmyslovom, ktorá prekračuje všetku skúsenosť, bola spochybnená. Situácia udaná vznikom a pôsobením vedy vyústila v rámci filozofie do dvoch odlišných smerov, a to racionalizmu a empirizmu.

Kant bol spočiatku ovplyvnený racionalistickým leibnizovsko – wolffovským systémom, ktorý v tej dobe prevládal v Nemecku. O oprávnenosti racionalizmu ho donútili pochybovať až dôsledky, ktoré z Lockovho empirického systému vyvodil Hume. Úlohou *Kritiky čistého rozumu* je preto pokus o zmenu dovtedajšej metódy metafyziky.¹¹ Za týmto účelom podáva rozsiahlu kritiku našej poznávacej schopnosti a snaží sa vymedziť hranice nášho poznania. Náš rozum totiž prirodzene smeruje k pojmom (k metafyzickým ideám), ktoré chcú vyjadriť poznanie o celku našej skúsenosti. Smeruje k tomu, čo skúsenosť podmieňuje, ale samo je nepodmienené. Tým sa však dostáva do neriešiteľných rozporov, pretože takýmto pohybom prekračuje hranice svojho použitia. Táto povaha rozumu má teda dôsledky pre metafyziku v tradičnom zmysle, ako vede o nadzmyslovom. V tomto tradičnom poňatí je podľa Kanta metafyzika nemožná, a preto sa podľa jeho novej definície môže

⁸ L. Wittgenstein, *TLP*, str. 8

⁹ L. Wittgenstein, *TLP* 7, str. 83

¹⁰ R. Scruton, *Krátke dejiny novovekej filozofie*, Bratislava 1991, str. 150

¹¹ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, Praha 2001, str. 22

zaoberať iba princípmi a obmedzeniami ich používania.¹² Ústrednú úlohu Kantovej Kritiky môžeme preto formulovať do otázky: Ako je metafyzika možná?

2.1.3 Paralela Kant – Wittgenstein

Prvá spojitosť, ktorá sa nám medzi týmito dvoma filozofmi vynára, je všeobecného charakteru a týka sa spoločného filozofického smerovania. Ich diela môžeme považovať za kritickú filozofiu. Kantova filozofia je kritikou poznania a tým pádom aj myslenia. Wittgenstein chce vytýčiť hranice pre výrazy myšlienok, preto podobne ako u Kanta ide o nepriamu kritiku myslenia, skrz jazyk a jeho používanie. Na túto spojitosť poukazuje vo svojej knihe Pears¹³, ale aj Hacker.¹⁴ Zatiaľčo Pears sa v celom svojom úvode venuje paralelám s Kantovou filozofiou (prezentuje Kanta hlavne ako predstaviteľa kritickej filozofie) a nadväzuje na ne aj v ďalších častiach, Hacker má o Kantovi niekoľko konkrétnych zmienok, v ktorých potom viac poukazuje na rozdiely. Pears aj Hacker však naznačujú, že v prípade oboch filozofov kritika jazyka alebo poznania súvisí s kritikou dovtedajšej koncepcie filozofie. Pre Wittgensteina je filozofia kritikou jazyka a jej cieľom je logické ujasnenie myšlienok¹⁵; pre Kanta má byť metafyzika kritikou poznávacej schopnosti a má určiť a vytvárať apriórne poznanie aplikovateľné len v medziach skúsenosti.

Ďalšia podobnosť už má zásadnejší charakter. Wittgenstein tvrdil, že filozofi nesprávnym používaním viet – podobne ako to Kant tvrdil o transcendentálnych pojmoch – často vykračia za hranice do druhu nonsensu, ktorý vyzerá akoby vyjadroval pravé myšlienky, ale v skutočnosti to tak nie je.¹⁶ Dôvodom je, že sme prekročili hranice toho, čo môžeme zmysluplne povedať, tak ako u Kanta sme pojmy použili za hranicami skúsenosti, a tým sme sa dostali za hranicu poznania. Udanie hraníc jazyka/poznania odstráni filozofické/metafyzické problémy. Kantova hranica ohraničuje faktické vedenie (možnú skúsenosť) a Wittgensteinova ohraničuje faktický diskurz (to, čo môže byť povedané). Práve problémy s prekračovaním hraníc súvisia s rozdielom, ktorý je pre nás ústredný a budeme sa ním detailne zaoberať nižšie. Jedná sa o rozdiel medzi faktickým a pojmovým skúmaním, ktorému odpovedá rozdiel medzi empirickým a transcendentálnym použitím pojmov u Kanta. Túto podobnosť zmieňuje vo svojom článku Vojtěch Kolman.¹⁷

¹² I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, Praha 2001, str. 22-23

¹³ D. Pears, *Wittgenstein*, str. 2, 30-31

¹⁴ P. M. S. Hacker, *Insight and Illusion: themes in the philosophy of Wittgenstein*, Oxford 1986, str. 22 – 23

¹⁵ L. Wittgenstein, *TLP* 4.0031, str. 26, 4.112, str. 32

¹⁶ D. Pears, *Wittgenstein*, str. 2

¹⁷ V. Kolman, *Proč se musí logika postarat sama o sebe?*, in: *Reflexe*, 41, Praha 2011, str. 25 – 51

Detailne sa na paralely medzi Wittgensteinom a Kantom vo svojom článku¹⁸ zamerail Morris Engel, ktorý sústreďuje pozornosť viac na Wittgensteinovo neskoršie dielo a určité pasáže raného Wittgensteina zas porovnáva s Kantovým *Úvodom k logike*. V úvode článku podáva detailný výpočet literatúry, ktorá odkazuje na Kanta v súvislosti s Wittgensteinom. Niekoľko z týchto odkazov spomenieme, aby sme podčiarkli paralelu medzi týmito dvoma filozofmi a k niektorým z nich sa v závere ešte vrátíme, primárne nás však bude zaujímať vyššie zmienená téza. Ako prvý môžeme zmieniť článok A.M. Quintona uvedený v Pitcherovej knihe.¹⁹ Podľa neho *Traktát* ako celok podáva odpoveď na kantovsky ladenú otázku: ako je jazyk, a teda aj myslenie možné? Ďalej Engel uvádza Maslowa a Steinusa, ktorý vo svojich odkazoch na súvislosti medzi Kantom a Wittgensteinom nezávisle dospeli k rovnakým záverom. Maslow interpretuje *Traktát* ako skúmanie formálnych aspektov prostriedkov poznania, teda formálnych aspektov jazyka. Formám jazyka pripisuje Maslow podobnú úlohu ako Kantovmu transcendentálnemu aparátu. Táto interpretácia považuje jazyk zároveň za faktor, ktorý usporadúva našu kognitívnu skúsenosť. Podľa Steinusa je logická analýza jazyka, ako ju poníma Wittgenstein, druhom transcendentálnej dedukcie, ktorej cieľom je určiť apriórne formy skúsenosti, ktoré sa ukazujú v zmysluplnom jazyku.²⁰ Ďalšie odkazy Maslowa a Steinusa sa týkajú Wittgensteinovej poznámky, že logika je transcendentálna. Podľa Maslowovho výkladu nemá zmysel hovoriť o realite, pokiaľ nie je popisateľná v jazyku. A nemôže byť popisateľná v jazyku, pokiaľ jej rysy nevyhovujú formálnym požiadavkám jazyka. To pripomína Kantove podmienky možnosti poznania a predmety skúsenosti, ktoré sa im musia prispôbiť. Steinus ďalej tvrdí, že úlohou filozofie je pre Wittgensteina, tak ako pre Kanta určenie hraníc faktického diskurzu. A skúmanie tejto hranice je skúmaním logiky jazyka.²¹

2.2 Pojem transcendentálneho idealizmu

Rozdiel medzi transcendentálnym a empirickým je ústredným pre Kantovu doktrínu transcendentálneho idealizmu. Preto skôr než pristúpime k podrobnejšiemu výkladu jednotlivých diel a k ich následnému porovnávaniu, priblížime si najprv tento pojem. Veríme,

¹⁸ S. Morris Engel, *Wittgenstein and Kant*, in: *Philosophy and Phenomenological Research*, Volume 30, Issue 4, Rhode Island 1970, str. 483 – 513

¹⁹ In: G. Pitcher (ed.), *Wittgenstein: The Philosophical Investigations*, New York 1966

²⁰ S. Morris Engel, *Wittgenstein and Kant*, str. 491

²¹ Tamtiež

že nám pomôže lepšie poukázať na paralelu, o ktorú nám v našej práci ide. Pri výklade tohto pojmu budeme vychádzať najmä z interpretácie, ktorú podáva Allison vo svojej knihe.²²

Transcendentálny idealizmus súvisí so zmenou stanoviska k nášmu poznaniu. Kant totiž odmieta predpoklad, že naše poznanie by sa malo riadiť predmetmi – z ktorého vychádzala dovtedajšia metafyzika – a prijíma úplne opačný, že predmety by sa mali riadiť našim poznaním.²³ S tým súvisí ďalší predpoklad, že ľudská myseľ je zdrojom podmienok, za ktorých je poznanie jedine možné. Tieto podmienky sú nutné a len na základe nich sa môžu naše predstavy týkať predmetov. Za takéto podmienky považuje Kant čisté pojmy rozvažovania (kategórie) a priestor a čas, ktoré sú formami našej zmyslovosti. Spolu tvoria nutné podmienky možnosti skúsenosti. Vymedzujú tak oblasť toho, čo je pre nás poznateľné a tá zahŕňa len našu skúsenosť.

V Kritike čistého rozumu charakterizuje Kant svoj idealizmus nasledovne:

„V transcendentální estetice jsme dostatečně prokázali, že vše, co je nazíráno v prostoru a čase, a tedy všechny předměty naší možné zkušenosti, není ničím jiným než jevy, tj. pouhými představami, které tak jak si je představujeme, tj. jako rozprostraněná jsoucna nebo řada změn, nemají mimo naše myšlenky žádnou na sobě založenou existenci. Toto učení nazývám transcendentálním idealizmem.“²⁴

Je dôležité vysvetliť, čo má Kant na mysli, keď hovorí o predmetoch našej možnej skúsenosti a poznania ako o javoch. Kant odlišuje javy od vecí o sebe, čo predpokladá ešte základnejšiu dištinkciu medzi idealitou a realitou. Obe tieto dištinkcie majú svoju empirickú a transcendentálnu verziu. Keď hovoríme o transcendentálnej rovine znamená to určitú filozofickú reflexiu nad našou skúsenosťou.²⁵ Pojem „empirický“ na druhej strane znamená závislý na skúsenosti, alebo týkajúci sa skúsenosti.

V empirickom zmysle idealita (závislosť na mysli, alebo spôsob bytia v mysli) znamená súkromné dáta jednotlivcej mysle. Realita (nezávislosť na mysli, alebo spôsob bytia mimo mysle) v tejto rovine sa týka toho, čo je intersubjektívne prístupné, je to časopriestorovo usporiadaná oblasť ľudskej skúsenosti. V transcendentálnom zmysle za ideálne Kant považuje všeobecne nutné a apriórne podmienky ľudského poznania (kategórie, priestor a čas). Transcendentálne reálne je to, čo je nezávislé práve na týchto podmienkach

²² H. E. Allison, *Kant's Transcendental Idealism. An Interpretation and Defense*, New Heaven, London 1983

²³ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, str. 19

²⁴ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, str. 316

²⁵ H. E. Allison, *Kant's Transcendental Idealism. An Interpretation and Defense*, str. 7

zmyslovosti. Na základe tohto rozlíšenia môžeme pristúpiť k javom a veciam o sebe. V transcendentálnom zmysle sú predmety poznania závislé na podmienkach ľudskej zmyslovosti, a preto sú iba javmi. Veci o sebe sú v tomto zmysle nezávislé na tých istých podmienkach. V empirickom zmysle je javom však niečo úplne iné. To, čo sa nám javí je závislé na mysli, ale tentokrát na subjektívnom predstavovaní predmetov každého jednotlivého človeka. Je to predstava predmetu, ktorú má určitý pozorovateľ na základe psychologických podmienok. Keď hovoríme v empirickom zmysle o veciach o sebe, máme na mysli predmet, tak ako na tejto rovine reálne je, teda ako sa predstavuje pod formami (podmienkami), ktorá sú pre ľudskú myseľ ako takú jednotné.

Transcendentálny idealizmus je definovaný práve na základe prijatia transcendentálnej dištinkcie medzi vecami o sebe a vecami ako sa javia. Naše poznanie je zdrojom apriórnych podmienok a len na základe nich sme schopní poznávať predmety našej skúsenosti. Predmety o sebe sú však na takýchto podmienkach nezávislé a z toho dôvodu sú pre nás nepoznatelné. Transcendentálny idealizmus teda tvrdí, že predmety nášho poznania sú veci ako sa nám javia a nie ako o sebe sú v transcendentálnom zmysle (nezávisle na našej skúsenosti). V Prolegomenách²⁶ vysvetľuje Kant prívlastok „transcendentálny“, ako to, čo neznamená vzťah nášho poznania k veciam, ale len k poznávacej schopnosti.²⁷ Tiež svoj idealizmus charakterizuje ako kritický alebo formálny. Ako formálny ho chce odlíšiť hlavne od materiálneho idealizmu, ktorý spochybňuje alebo odmieta samotnú existenciu vonkajších vecí.²⁸ Jeho idealizmus sa však netýka existencie vecí, pretože o tej nikdy nepochybuje, ale týka sa zmyslového predstavovania vecí, o ktorých tvrdí, že nie sú určeniami vecí samotných, tak ako javy nie sú veci, ale spôsoby predstavovania.²⁹ Kantov idealizmus je teda formálny, pretože je to teória o povahe a rozsahu podmienok, za ktorých môžu byť predmety zakúšané a poznané ľudskou myslou. Je tiež kritický, pretože je založený na reflexii týchto podmienok a hraníc ľudského poznania.³⁰

²⁶ Tento spis Kant vydal ako odpoveď na kritické reakcie, ktoré sa objavili na jeho *Kritiku čistého rozumu*. Predstavuje tak stručnejšie, populárnejšie a svojou metódou analytické podanie myšlienok vyjadrených v *Kritike*.

²⁷ I. Kant, *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*, Praha 1992, str. 60

²⁸ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, str. 316

²⁹ I. Kant, *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*, str. 60

³⁰ H. E. Allison, *Kant's Transcendental Idealism. An Interpretation and Defense*, str. 26

3 „Tractatus logico – philosophicus“

3.1 Jazyk a svet

Wittgensteinova teória jazyka v Traktáte stojí na názore, že štruktúra sveta určuje štruktúru jazyka a vzájomne si odpovedajú.³¹ Existencia sveta a jeho štruktúra je však základným predpokladom, z ktorého vychádza. Je to nutná podmienka, aby sa náš jazyk mohol k svetu vzťahovať. To potvrdzuje aj veta Traktátu 2.0211.³² Z toho plynie, že náš jazyk nejakým spôsobom odzrkadľuje svet a má s ním určitú väzbu. Táto väzba však nemusí nastať vždy, keď vyslovíme nejakú vetu, pretože podľa Wittgensteina existuje mnoho viet, ktoré svet neodzrkadľujú a nepopisujú. Aby existovala väzba medzi jazykom a svetom musia byť splnené určité logické podmienky. Tými sa budeme zaoberať v ďalších podkapitolách.

Najzákladnejším kameňom reality sú jednoduché predmety, ktoré sú už ďalej nerozložiteľné a tvoria substanciu sveta.³³ Zreťazovaním medzi sebou vytvárajú stav vecí, od ktorého je predmet neoddeliteľný v tom zmysle, že sa už vždy v nejakom stave nachádza. Možnosť všetkých jeho výskytov v stavoch vecí je už obsiahnutá v jeho povahe, a táto možnosť je aj jeho formou.³⁴ Spôsob akým sa k sebe predmety v stave vecí vzťahujú je štruktúrou tohto stavu. Forma je potom možnosť tejto štruktúry. Štruktúra stavov vecí tvorí štruktúru faktov, a tým sme sa dostali na vyššiu úroveň. Fakt je to, čo je skrátka tak a je existenciou stavu vecí, čo môžeme nazývať aj kladným faktom. Neexistencia stavu vecí je faktom záporným. Existencia určitých stavov vecí zároveň určuje, ktoré stavy neexistujú, tým, že ich vylučuje. Súhrn faktov je svet, čo Wittgenstein odlišuje od súhrnu jednotlivín.³⁵ Svet teda nie je obyčajnou sumou predmetov, ale celkom toho ako sú tieto predmety usporiadané do stavov a následne do faktov.

Rôzne úrovne štruktúr sveta majú svoj náprotivok v jazyku. Jednoduché mená ako symboly odpovedajú jednoduchým predmetom. Mená sa podobne ako predmety zreťazujú a vytvárajú elementárne vety, ktoré odpovedajú stavom vecí.³⁶ Kombináciou elementárnych

³¹ D. Pears, *Wittgenstein*, str. 3

³² L. Wittgenstein, *TLP*, str. 13

³³ Tamtiež, 2.021, str. 13

³⁴ Tamtiež, 2.0122-3, 2.014, 2.0141

³⁵ Tamtiež, 1.1, str. 11

³⁶ L. Wittgenstein, *TLP*, 4.21 – 4.22, str. 37

viet na základe pravidiel logickej syntaxe získame komplexné faktické vety, ktoré zodpovedajú faktom. A tak ako súhrn faktov je svet, tak aj súhrn viet je jazyk.³⁷

Wittgenstein predpokladá, že medzi jazykom a svetom je určitý vzťah, ktorý je zaistený prostredníctvom vzťahu zobrazovania. Je presvedčený o tom, že naše myšlienky sú logické obrazy faktov, a keďže zmyslami vnímateľný spôsob vyjadrenia je veta (hovorená, alebo napísaná), tak aj vety sú obrazmi faktov.³⁸

3.2 Obrazová teória jazyka

3.2.1 Povaha obrazu

Wittgensteinov výklad povahy obrazu vôbec začína tvrdením, že si robíme obrazy faktov.³⁹ Pre obrazovú teóriu sú základné dve tézy, a to téza o forme zobrazovania a téza o zobrazovacom vzťahu.⁴⁰

Formu zobrazovania by sme mohli považovať za akýsi horizontálny vzťah. Každý obraz pozostáva z prvkov, ktoré sú určitým spôsobom usporiadané a táto vzájomná súvislosť prvkov je jeho štruktúrou. Štruktúra musí mať nejaké rysy, ktoré ju umožňujú. Možnosť štruktúry je formou zobrazovania. Vzťah medzi prvkami obrazu je však sám o sebe faktom, a preto Wittgenstein tvrdí, že obraz je faktom.⁴¹ Vzťahy medzi prvkami obrazu predstavujú vzťahy medzi vecami, teda len fakty môžu zobrazovať fakty. Obraz a zobrazované musia mať niečo spoločné, aby jedno bolo obrazom druhého a tým je forma zobrazovania.⁴² Forma zobrazovania je preto tiež možnosťou, že sa k sebe veci vťahujú tak ako prvky obrazu.

Zobrazovací vzťah je tým, čo robí obraz obrazom a môžeme ho považovať za akýsi vertikálny typ vzťahu. Pozostáva z priradenia prvkov obrazu prvkom zobrazovaného. Prvky obrazu zastupujú predmety.⁴³ Obraz má teda svoj vzťah ku skutočnosti prostredníctvom zobrazovacieho vzťahu a formy zobrazovania. Sme to však my, ktorý zabezpečujeme spojenie s realitou tým, že vyberieme nejaký objekt s určitou formou zobrazovania, aby sme ním zobrazili situáciu.⁴⁴ Napríklad, keď si zoberieme postavičky z lega, aby sme nimi zobrazili

³⁷ Tamtiež, 4.001, str. 26

³⁸ Tamtiež, 3., 3.1, 3.11, str. 17 - 18

³⁹ Tamtiež, 2.1, str. 15

⁴⁰ Lubomír Valenta, *Problémy analytické filozofie*, Olomouc 2003, str. 103

⁴¹ L. Wittgenstein, *TLP*, 2.14 – 2.15, str. 15

⁴² Tamtiež, 2.161, str. 16

⁴³ Tamtiež, 2.1514, str. 16

⁴⁴ A. Kenny, *Wittgenstein. Revised Edition*, str. 46

postavenie tanečníkov na parkete. Ich trojdimenzinálnosť sme použili ako formu zobrazovania.

Formy zobrazovania však môžu byť rôzne, viac či menej bohatšie a obraz môže byť viac či menej abstraktný. Napríklad ak by sme to isté postavenie tanečníkov na parkete znázornili nákrešom. V tomto prípade by bola formou zobrazovania dvojdimenzinálnosť nákreš. Aby však obraz ako taký mohol vôbec byť obrazom a zobrazovať skutočnosť pravdivo alebo nepravdivo musí spĺňať základné logické podmienky usporiadania svojich prvkov.⁴⁵ Minimum, ktoré musia mať obraz a realita spoločné je logická forma. Znamená to, že prvky obrazu musia byť schopné medzi sebou určitej kombinácie podľa vzoru, ktorý zodpovedá vzťahu prvkov toho, čo je zobrazované. Každý obraz je okrem iného logický, teda logická forma je časťou formy zobrazovania.⁴⁶ Keďže logická forma je spoločná obrazu a realite, je zároveň aj formou skutočnosti.⁴⁷

Obraz znázorňuje možný stav vecí, a to môžeme nazývať jeho zmyslom. Môže sa so skutočnosťou zhodovať, alebo nie, môže byť teda pravdivý, alebo nepravdivý. To, čo obraz znázorňuje je nezávislé na jeho pravdivosti, alebo nepravdivosti. Tú môžeme zistiť na základe porovnania obrazu so skutočnosťou, ale sám to nikdy neukazuje. Z toho zároveň vyplýva, že nemôže byť žiadny a priori pravdivý obraz. Čo však obraz nemôže zobrazovať, je jeho forma, pretože tá je preň podstatná a bez nej nemôže byť. Keby obraz mohol svoju formu zobrazovať, znamenalo by to, že by ju mohol aj nemať, čo je však spor s predpokladom. Obraz preto svoju formu iba vykazuje.⁴⁸

3.2.2 Veta ako obraz skutočnosti

Z povahy obrazu vyplývajú dôsledky pre myšlienku, ktorá je obrazom faktu a jej forma zobrazovania je čisto logická. Vyplýva z toho, že nemôžeme myslieť nič nelogického a všetko, čo je mysliteľné je zároveň možné.⁴⁹ Súhrn pravdivých myšlienok je potom obrazom sveta.⁵⁰ Rovnako ako obraz, žiadna myšlienka nemôže byť a priori pravdivá. Poznámky o myšlienkach tvoria v Traktáte prechod k vetám, pretože, ako sme už spomínali, v nich sa vyjadruje myšlienka spôsobom prístupným zmyslom. Preto to, čo platí

⁴⁵ L. Wittgenstein, *TLP*, 2.18, str. 16

⁴⁶ Tamtiež, 2.182, str. 16

⁴⁷ Tamtiež, 2.18, str. 16

⁴⁸ Tamtiež, 2.172, str. 16

⁴⁹ L. Wittgenstein, *TLP*, 3.02 – 3.03 str. 19

⁵⁰ Tamtiež. 3.01, str. 17

o myšlienkach, bude platiť aj o vetách, ktoré ich vyjadrujú. Veta, ktorá vyjadruje myšlienku, je vetným znakom vo svojom projekčnom vzťahu ku svetu.⁵¹ Metódou projekcie je myslieť možný stav vecí, ktorý je zmyslom vety. Myšlienka je dokonca stotožnená s vetným znakom, pokiaľ je uplatnený. Myšlienka je veta s použitím. Takáto veta vyjadruje zmysel, teda možný stav vecí. Myšlienka je preto zmysluplná veta.⁵² Rovnako vo vetnom znaku sa prvky majú k sebe určitým spôsobom, je preto faktom a obrazom skutočnosti, tak ako si ju myslíme.⁵³

Aby veta mohla zdieľať nový zmysel musí byť zložená z funkcie a argumentu, nemá byť zhromaždením mien, ale ich artikuláciou. Meno je jednoduchý znak uplatnený vo vete a zastupuje predmet. Aby sme mu rozumeli, musí nám ho niekto vysvetliť, má iba význam a nie zmysel.⁵⁴ Predmety môžeme len pomenovávať, a veta nám potom môže povedať len ako to s nejakou jednotlivinou je a nie, čo tá jednotlivina je.⁵⁵ Korelácia mien a predmetov závisí na dohode a ľubovoľná je aj podmienka, že určitý vzťah medzi menami bude reprezentovať určitý vzťah medzi predmetmi. Keď stanovím tieto konvencie, už ďalšie nie sú potrebné, a vete potom rozumieme aj bez toho, aby sme ju predtým niekedy počuli. Veta takto môže zdieľať nový zmysel, použitím starých slov. Každé nové slovo však bude znova potrebovať vysvetlenie.⁵⁶

3.2.3 Bipolarita vety

Pre obrazovú teóriu je dôležitá idea bipolarity. Veta má dva póly, jeden odpovedá pravdivosti, druhý nepravdivosti. Má dvojitý vzťah k realite, bude zmysluplnou aj, keď nebude pravdivá. Veta je obrazom skutočnosti, znázorňuje určitú situáciu, zobrazuje fakt, ktorý popisuje, ale nemusí to byť práve aktuálny fakt.⁵⁷ Na základe toho, že je obrazom, je zmysluplná, pretože znázorňuje možný stav vecí. Veta je nezávislá na aktuálnom stave vecí.⁵⁸ To vyplýva z povahy obrazu ako faktu. Prvky v ňom sú usporiadané do konkrétnej štruktúry podľa logickej formy, ktorú má spoločnú s realitou. Môže však zlyhať v zobrazovacom vzťahu, teda v priradení prvkov a vzťahov medzi prvkami k prvkom a vzťahom reality. Preto

⁵¹ Tamtiež, 3.12, str. 18

⁵² Tamtiež, 4, str. 26

⁵³ Tamtiež, 3.14, str. 19, 4.01, str. 27

⁵⁴ Tamtiež, 4.02., str. 28, 4.026, str. 29

⁵⁵ Tamtiež, 3.203 – 3.221, str. 19 - 20

⁵⁶ A. Kenny, *Wittgenstein. Revised Edition*, str. 54

⁵⁷ Tamtiež, 4.021, str. 28, 4.03, str. 28

⁵⁸ A. Kenny, *Wittgenstein. Revised Edition*, str. 54

veta svoj zmysel ukazuje. Ukazuje, aký je stav vecí ak je pravdivá.⁵⁹ Vo vete ešte nie je obsiahnutý jej zmysel, ale možnosť vyjadriť ho.⁶⁰

Keďže je veta esenciálne bipolárna, to či je pravdivá, alebo nepravdivá zistíme tak, že ju porovnáme s realitou. Prvky vety a vzťahy medzi nimi musia zodpovedať prvkom a vzťahom v skutočnosti. Vety bežného jazyka sú však komplexné, obsahujú komplexné mená, čo prináša určitú vágnosť, pretože ich logická štruktúra je zahalená. Na prvý pohľad nevyzerajú ako obrazy.⁶¹ Podmienku porovnania s realitou však môže splniť elementárna veta. Všetky vety bežného jazyka totiž pozostávajú z elementárnych viet, pretože kompletne analýzy viet sú nutne zložené z elementárnych viet. Zároveň je tu požiadavka po určitosti zmyslu. Každá veta dostáva svoj zmysel len preto, že jej slová buď reprezentujú existujúce veci, alebo sú analyzovateľné na iné slová, ktoré reprezentujú existujúce veci.⁶² Myšlienka analýzy pochádza od Russella a myšlienka o určitosti zmyslu pochádza od Frega. Spojením týchto dvoch koncepcií prišiel Wittgenstein k idey vzájomnej nezávislosti elementárnych viet ako finálneho produktu analýzy.⁶³

Elementárna veta je logickým obrazom elementárneho faktu. Pozostáva z jednoduchých ďalej neanalyzovateľných mien, ktoré predstavujú jednoduché predmety reality a stoja vo vzájomnej konfigurácii. Elementárne vety sú charakterizované tým, že navzájom nemôžu byť v spore, je to trieda faktických výrokov, ktoré sú nezávislé jeden na druhom a pravdivosť alebo nepravdivosť jedného výroku nikdy neimplikuje pravdivosť alebo nepravdivosť iného výroku.⁶⁴

3.2.4 Téza extenzionality

Tvrdenie, že sú elementárne vety vzájomne nezávislé, je predpokladom tézy, že každá veta je pravdivostnou funkciou elementárnych viet.⁶⁵ Každá elementárna veta môže byť buď pravdivá alebo nepravdivá, má teda dve pravdivostné možnosti. Pravdivosť komplexných viet bude záležať výhradne na pravdivosti jej zložiek. Veta sa môže s pravdivostnými možnosťami buď zhodovať, alebo nezhodovať, čo sú znova len dve možnosti. Výraz zhody a nezhody

⁵⁹ Tamtiež, 4.022, str. 28

⁶⁰ Tamtiež, 3.13, str. 18

⁶¹ Tamtiež, 4.011, str. 27

⁶² D. Pears, *Wittgenstein*, str. 58

⁶³ P. M. S. Hacker, *Insight and Illusion*, str. 58

⁶⁴ D. Pears, *Wittgenstein*, str. 56

⁶⁵ Tamtiež, 5, str. 44

s pravdivostnými možnosťami elementárnych viet vyjadruje pravdivostné podmienky vety.⁶⁶ Pravdivostná hodnota výslednej komplexnej vety teda závisí (je funkciou) na pravdivostných hodnotách elementárnych viet, a to je téza extenzionality.

Wittgenstein tvrdí, že pravdivostné podmienky určujú priestor, ktorý veta ponecháva faktom.⁶⁷ Toto tvrdenie je rozvinutím viet 3.4 a 3.42, podľa ktorých veta určuje miesto v logickom priestore, ale touto vetou je vlastne daný celý logický priestor.⁶⁸ Je to práve logickou štruktúrou vety, že je určený už celý logický priestor, pretože veta je na tento priestor napojená.

⁶⁶ Tamtiež, 4.431, str. 40

⁶⁷ Tamtiež, 4.463, str. 42

⁶⁸ Tamtiež, str. 25 - 26

3.3 Logika

3.3.1 Základná myšlienka Traktátu

Myšlienka, ktorú Wittgenstein uvádza ako základnú je, že „logické konštanty“ nezastupujú a logika faktov sa nedá zastúpiť.⁶⁹ Logické vety nie sú schopné zobrazovania a popisovania sveta, môžu iba ukazovať. Možnosť vety stojí totiž na princípe zastupovania predmetov znakmi, to však neplatí pre vety logiky. Svojím poňatím sa vymedzuje voči Fregemu a Russellovi, ktorí podľa neho nesprávnym spôsobom ponímali logiku. Frege považoval logické spojky za mená funkcií, výraz „¬“ za meno negácie a binárne spojky (implikáciu, disjunkciu, konjunkciu) za mená vzťahov. Obaja istým spôsobom predpokladali existenciu logických predmetov.

Čo Wittgenstein kritizoval, môžeme ukázať na príklade negácie. Znak negácie nepatrí k zmyslu vety. Vety „p“ a „¬p“ majú opačný zmysel, ale zodpovedá im tá istá skutočnosť.⁷⁰ Tieto dve vety totiž spolu logicky súvisia, preto nemôžu byť obidve elementárne.⁷¹ Veta „¬p“ obsahuje určitú komplexnosť a vyplýva z vety „p“. Je prevrátením jej zmyslu. Štruktúry týchto viet stoja vo vzájomnom vnútornom vzťahu.⁷² Podľa Wittgensteina je vnútorná relácia vzťahom štruktúr, a takúto reláciu nemožno tvrdiť vetami, ale sa vo vetách ukazuje.⁷³ To predznamenuje už tvrdenie vo vete 4.121, že logickú formu nemôže veta znázorňovať, ale sa v nej zrkadlí.⁷⁴ Logická forma štruktúru umožňuje a je podmienkou možnosti zobrazovania, je tým, čo je nutné. Keby ju bolo možné zobraziť, mohla by byť aj nepravdivá, a z toho dôvodu by bola náhodilá.

Vnútorné vzťahy medzi štruktúrami však môžeme ukázať tak, že vetu znázorníme ako výsledok operácie.⁷⁵ Logické konštanty označujú operácie, a tie vytvárajú vety (výsledok operácie) z inej vety, alebo viet, ktoré sú východiskom operácie. Pravdivostné funkcie elementárnych viet sú výsledkom operácií, ktorých východiskom sú elementárne vety. Negácia, konjunkcia, implikácia, disjunkcia sú teda operácie. Nič nevyslovujú, pretože to práve môže urobiť len výsledok operácie.⁷⁶ Že operácie nič nezastupujú vidno aj na tom, že na rozdiel od funkcií, môžu zmiznúť. Napríklad dvojitou negáciou dostaneme opäť pôvodnú

⁶⁹ L. Wittgenstein, *TLP*, 4.0312, str. 29

⁷⁰ Tamtiež, 4.0621, str. 31

⁷¹ Tamtiež, 5.134, str. 47

⁷² Tamtiež, 5.2, str. 50

⁷³ Tamtiež, 4.122, str. 34

⁷⁴ Tamtiež, 4.121, str. 33

⁷⁵ Tamtiež, 5.21, str. 50

⁷⁶ Tamtiež, 5.21 – 5.25, str. 50 - 51

vetu ($\neg\neg p = p$). Nie sú ani menami relácií, čo ukazuje ich definovateľnosť v kruhu (napr. implikáciu definujeme pomocou negácie a konjunkcie).⁷⁷ V skutočnosti všetky vety logiky hovoria tú istú vec, a tou je, že nehovoria nič.

Krajnými prípadmi medzi možnými skupinami pravdivostných podmienok sú tautológie a kontradikcie.⁷⁸ Tautológia je veta, ktorá je pre každú z pravdivostných možností elementárnych viet pravdivá. Kontradikcia je pre každú z pravdivostných možností nepravdivá. Tautológia nevylučuje z logického priestoru nič, ponecháva ho celý pre fakty. Kontradikcia naopak celý logický priestor zaplňuje. Tautológia je bezpodmienečne pravdivá a kontradikcia nie je pravdivá za žiadnych podmienok. Tautológie a kontradikcie postrádajú zmysel, pretože zmysel je možnosťou zhody alebo nezhody vety so stavom vecí. Nie sú teda obrazmi skutočnosti, tautológia totiž pripúšťa všetky možnosti a kontradikcia žiadne.

Hoci postrádajú zmysel, Wittgenstein ich nepovažuje za nezmyselné vety. Sú to vety bez zmyslu (*sinnlos*), pretože nereprezentujú skutočnosť, ale sú súčasťou symbolizmu. Odlišuje ich teda od viet zmysluplných, ktoré sú obrazmi a môžu reprezentovať stavy vecí buď pravdivo, alebo nepravdivo. Vety, ktoré sú nezmyslené, nie sú obrazmi skutočnosti práve preto, že sa nám nejakou zložkou nepodarilo nič určiť.⁷⁹ Akú úlohu teda majú tautológie a čo ukazujú?

Všetky vety logiky pokladá Wittgenstein za tautológie.⁸⁰ Zo samotného symbolu logických viet sa dá rozpoznať, že sú pravdivé. Pravdivosť alebo nepravdivosť zmysluplných viet sa zo samotnej vety rozpoznať nedá, musíme ich porovnať so skutočnosťou.⁸¹ Vety logiky nám ukazujú formálne (logické) vlastnosti jazyka a sveta (pretože prvé je obrazom druhého). Znázorňujú lešenie sveta, čo je podmienkou a hranicou nášho jazyka. Predpokladajú, že mená majú význam a elementárny vety zmysel, a to ich spája so svetom.⁸² Logické vety nemôžeme skutočnosťou ani potvrdiť, ani vyvrátiť.⁸³ Logika je totiž pred každou skúsenosťou. Aby sme porozumeli logike nepotrebujeme skúsenosť, že sa niečo má tak a tak, ale skúsenosť, že niečo je. To, že niečo je, ale nie je skúsenosťou.⁸⁴ Logika už predpokladá, že niečo je, substanciu sveta. Logika je pred skúsenosťou v tom zmysle, že je pred tým ako sa veci majú. Je teda podmienkou možnosti stavu vecí. Hranice sveta sú však aj

⁷⁷ Tamtiež, 5.432, str. 53

⁷⁸ Tamtiež, 4.46 – 4.4661, str. 41 - 43

⁷⁹ Tamtiež, 5.473, str. 56

⁸⁰ Tamtiež, 6.1, str. 68

⁸¹ Tamtiež, 6.113, str. 69

⁸² Tamtiež, 6.124, str. 72

⁸³ Tamtiež, 6.1222, str. 71

⁸⁴ Tamtiež, 5.552, str. 64

hranicami logiky, pretože ona hranice vytyčuje. Keby chcela určiť, čo je za hranicami sveta, musela by ich sama prekročiť.⁸⁵

Wittgenstein preto vo vete 6.13 tvrdí, že logika je zrkadlovým obrazom sveta a je transcendentálna.⁸⁶ Je to však typ obrazu, ktorý sa nedá vysloviť, ale iba ukázať.

Z toho vyplýva, že jedine zmysluplné vety popisujú svet. Na základe korelácie jazyka a sveta prostredníctvom zobrazovania vieme, že ak uvedieme všetky elementárne vety zároveň s tým, ktoré sú pravdivé a nepravdivé popíšeme svet v úplnosti. Tým sme ale vytýčili hranicu výrazom myšlienok a aj tomu, čo je mysliteľné. Ak chceme v jazyku niečo zmysluplne povedať, môžeme hovoriť len vety prírodovedy. To, čo je mimo hraníc sveta nemôžeme vysloviť, pretože jazyk sa zo svojej povahy vzťahuje iba ku svetu, a podľa Wittgensteina by sme o tom mali mlčať.⁸⁷

3.3.2 Rozdiel medzi faktickým a pojmovým

Vo vete 5.473 vyslovuje Wittgenstein tézu, že logika sa musí postarať sama o seba.⁸⁸ Toto tvrdenie už určitým spôsobom vyplýva z toho, čo sme o logike povedali v predchádzajúcej podkapitole. Aby sme však lepšie porozumeli, čo má Wittgenstein na mysli, pomôže nám, keď poukážeme na rozdiel medzi formálnym (pojmovým) a faktickým a zmysel tézy sa pokúsime objasniť na príklade zákona identity.⁸⁹

Logika určuje formálne vlastnosti predmetov, stavov vecí (vnútorná vlastnosť) a v tom zmysle aj formálne vzťahy a relácie štruktúr (vnútorné relácie). Vlastnosť je vnútorná vtedy, keď je nemysliteľné, aby ju predmet nemal.⁹⁰ Práve preto ju nemožno vyjadriť vetou, iba sa vo vete ukazuje.⁹¹ Veta nemôže znázorňovať to, čo má so skutočnosťou spoločné, a to svoju logickú formu. Táto forma jej práve umožňuje, aby sa stala vetou a mohla zobrazovať svet. Ak by sme chceli túto formu znázorniť, museli by sme sa postaviť mimo logiku, ale to by znamenalo postaviť sa mimo svet a za týmito hranicami nemôžeme nič zmysluplne povedať.⁹²

⁸⁵ Tamtiež, 5.61, str. 66

⁸⁶ Tamtiež, str. 74

⁸⁷ Tamtiež, 7, str. 83

⁸⁸ Tamtiež, str. 56

⁸⁹ V. Kolman, *Proč se musí logika postarat sama o sebe?*, str. 26

⁹⁰ Tamtiež, 4.122, str. 33, 4.123, str. 34

⁹¹ Tamtiež, 4.124, str. 34

⁹² Tamtiež, 4.12, str. 33

V tom zmysle ako o formálnych vlastnostiach a reláciach hovorí Wittgenstein aj o formálnych pojmoch.⁹³ Podľa Wittgensteina sa Frege aj Russell dopustili chýb práve preto, že zamieňali formálne pojmy s vlastnými. Snažili sa založiť aritmetiku na pojmovo zakotvenej doméne logických predmetov.⁹⁴ Lenže ako tvrdí Wittgenstein, žiadne logické predmety nie sú.

Formálny pojem vyjadruje logickú formu vlastných mien spadajúcich do jednej kategórie, ktoré zodpovedajú charakteru zobrazovaných predmetov. Vlastné mená ako napr.: „kniha“, „počítač“, „ceruzka“ spadajú pod ten istý formálny pojem „predmet“, a podliehajú preto tým istým pravidlám logickej syntaxe určujúcim ich kombinatorické možnosti.⁹⁵ Keďže formálny pojem určuje formu určitého druhu vlastných mien, nemôžeme ho používať tým istým spôsobom ako vlastné mená. Spoločná forma mien je ukázaná na základe toho, že sú substitučnými prvkami rovnakej premennej. Výrazom formálneho pojmu je teda vetná premenná, ktorá znázorňuje konštantnú formu jej hodnôt (predmety, ktoré pod tento pojem spadajú) a je formálnou vlastnosťou týchto hodnôt.⁹⁶

V pojmovom písme môžeme formálny pojem označiť premenným menom „x“, ktoré je vlastným znakom formálneho pojmu predmet. Formálne pojmy nemôžeme popísať, pretože sú predpokladom vlastných mien, sú nemennou formou, ktorá je nutná. Keby sme o nich chceli niečo predikovať, pripustili by sme možnosť pravdivosti, alebo nepravdivosti. Otázka po existencii nejakého formálneho pojmu je nezmyselná, nemôže ju zodpovedať žiadna veta.⁹⁷ Pod formálne pojmy („predmet“, „veta“, „vlastnosť“, „číslo“ atd.) už všetky prípady ich aplikácie spadajú.⁹⁸ Čo je formálny pojem sa ukazuje v tom ako používame premenné určitého typu. Je dôležité rozlišovať medzi priamym a nepriamym použitím pojmov. Priame použitie odkazuje ku svetu faktov a nepriame odkazuje k podmienkam tohto priameho odkazovania. Nepriame použitie je charakteristické pre logické spojky, o ktorých sme hovorili vyššie, pretože nezobrazujú fakty, ani nerozširujú obsah, ale ponechávajú všetko tak, ako to je.⁹⁹

Wittgenstien sa zákonom identity zaoberá vo vete 5.53. Vymedzuje sa hlavne voči Fregovmu a Russellovmu poňatiu definície rovnosti skrz Leibnizov princíp: „Dva predmety sú si rovné vtedy a len vtedy, keď majú rovnaké vlastnosti, tzn. keď pre každé X platí, že X

⁹³ Tamtiež, 4.126, str. 35

⁹⁴ V. Kolman, *Proč se musí logika postarat sama o sebe?*, str. 29

⁹⁵ P. M. S. Hacker, *Insight and Illusion*, str. 33

⁹⁶ L. Wittgenstein, TLP, 4.126 – 4.1271, str. 35 - 36

⁹⁷ Tamtiež, 4.1274, str. 37

⁹⁸ V. Kolman, *Proč se musí logika postarat sama o sebe?*, str. 36

⁹⁹ Tamtiež

(M) vtedy a len vtedy, keď X (N)“. V tradičných metafyzických systémoch slúži tento zákon na špecifikáciu ontologických jednotiek, ktoré majú navzájom tie isté vlastnosti.¹⁰⁰ Podľa Wittgensteina je však takéto poňatie nesprávne a spočíva v nesprávnom poňatí samotnej logiky a filozofie. Russell a Frege podľa neho dostatočne neodlišujú vety logiky a filozofie od faktických tvrdení. Logika aj filozofia totiž nezobrazujú svet, a preto nie sú faktickými tvrdeniami. Nie sú nimi z toho dôvodu, že vyjadrujú apriórne predpoklady samotnej fakticity, teda napr.: dvojhodnotovosť, štruktúrovanie viet do mien a faktov do predmetov, alebo kritéria identity predmetov. Wittgenstein vyjadruje identitu predmetov identitou znakov a nie pomocou znaku rovnosti. Rozdielnym predmetom odpovedajú rôzne znaky.¹⁰¹ Russellova definícia identity je nesprávna, pretože má zmysel.¹⁰² Kritéria identity sú totiž apriórnym predpokladom fakticity, a preto nemôžu mať zmysel. To, že predmet je identický sám so sebou platí vždy, a preto tým nie je povedané nič. A povedať o dvoch jednotlivinách, že sú identické je nezmysel.¹⁰³ Preto podľa Wittgensteina identita do zmysluplnej reči nepatrí. Logika nepopisuje fakty, ale vyjadruje určité jazykové jednanie, preto identita nie je vzťahom dvoch objektov, ktoré sú si navzájom rovné, ale stanovuje podmienky, za ktorých budú dva odlišné výrazy považované za odlišné mená toho istého objektu.¹⁰⁴

Ostáva nám určiť ako sa má logika starať sama o seba čo úzko súvisí s tým ako ju odlíšime od iných zdrojov poznania. V tomto prípade sa stotožňujeme s interpretáciou, ktorú vo svojom článku podáva Vojtěch Kolman.¹⁰⁵ Wittgenstein považuje logiku za hranice fakticity, určuje totiž podmienky toho, kedy sú nejaké tvrdenia zmysluplné a kedy už nie. To súvisí s logickou formou zobrazenia, ktorú nemôžeme vyjadriť zmysluplnými vetami, ale môže sa len ukazovať. Ukazovanie, však musí byť spojené s jednaním, pretože až to činí vetu. Ak sa znak nepoužíva, postráda podľa Wittgensteina význam.¹⁰⁶ Hoci Wittgenstein v súvislosti s identitou tvrdí, že jednému znaku má odpovedať jeden význam, nemusí to tak byť v bežnom jazyku. To isté slovo môže označovať rôznym spôsobom a to sa ukazuje v jeho použití. Napríklad vo vete: „Zelený je zelený“ je prvý výskyt slova „zelený“ vlastným menom osoby a druhý označuje prídavné meno.¹⁰⁷ Naše jazykové jednanie, používanie slov ukazuje to, čo logika nemôže vyjadriť popisným spôsobom.

¹⁰⁰ V. Kolman, *Proč se musí logika postarat sama o sebe?*, str. 28

¹⁰¹ L. Wittgenstein, *TLP*, 5.53, str. 60

¹⁰² Tamtiež, 5.5302, str. 61

¹⁰³ Tamtiež, 5.5303, str. 61

¹⁰⁴ V. Kolman, *Proč se musí logika postarat sama o sebe?*, str. 33

¹⁰⁵ V. Kolman, *Proč se musí logika postarat sama o sebe?*, str. 25 - 51

¹⁰⁶ L. Wittgenstein, *TLP*, 3.328, str. 23

¹⁰⁷ Tamtiež, 3.323

3.3.3 Úloha filozofie a logiky

Filozofia má svojím spôsobom podobnú úlohu ako logika. Wittgenstein ju, rovnako ako logiku, nepovažuje za náuku, ale za činnosť. Jej úlohou je ujasňovanie viet a tým aj myšlienok. Jej výsledkom nemajú byť filozofické vety, ale ujasnenie faktických viet. Takto filozofia vymedzuje hranice prírodovedy. Vymedzuje mysliteľné a tým aj nemysliteľné. Hoci logika neujasňuje vety rovnakým spôsobom ako filozofia, obe vytyčujú hranice medzi zmyslom a nezmyslom. Preto však nemôžu spadať ani na jednu stranu hranice, pretože by buď museli byť zmyslupné, alebo nezmyselné. V tomto ohľade sú teda bez akéhokoľvek zmyslu. Hranicu nevytyčujú tvrdením (tvrdenia môžu mať zmysel), ale tým, že ju ukazujú svojou činnosťou. To nás privádza k otázke, kam máme zaradiť samotné vety, ktoré Wittgenstein používa v *Traktáte*. Tieto vety netvrdia nič o tom, ako sa to vo svete má, takže v tomto ohľade sú nezmyselné. Vety Traktátu sa snažia spôsobom faktických viet vyjadriť niečo, čo sa dá iba ukázať. Správnu metódou filozofie by bolo hovoriť iba to, čo sa povedať dá, čiže vety prírodovedy. Sám Wittgenstein tvrdí, že ak na jeho vetách rozpoznáme, že sú nezmyselné, môžeme vďaka nim vystúpiť až nad ne. Keď tieto vety prekonáme, uvidíme svet správne.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Tamtiež, 6.53 – 6.54, str. 83

4 „Kritika čistého rozumu“

Koncepciu transcendentálneho idealizmu sme charakterizovali v prvej kapitole tejto práce. Kant túto svoju koncepciu rozvíja v Kritike čistého rozumu.¹⁰⁹ Toto dielo je pomerne rozsiahle a má komplikovanú štruktúru. My sa v našom výklade obmedzíme len na najdôležitejšie body, súvisiace s témou našej práce.

4.1 Syntetické a priori

V kapitole 2.1.2. sme charakterizovali Kantovu Kritiku otázkou: Ako je možná metafyzika? Táto otázka sa však súvisí s možnosťou syntetických súdov a priori. Kant svojím novým pojmom vystupuje proti tvrdeniu, ktoré sa objavilo v priebehu dejín filozofie, že všetky apriórne súdy sú zároveň analytické. Na týchto súdoch je založená aj wolffovská metafyzika, ktorú Kant kritizuje.¹¹⁰

Apriórny spôsob poznania je nezávislý na všetkej skúsenosti a na všetkých zmyslových dojmoch. Neoddeliteľnými znakmi apriórneho poznania sú nutnosť a prísna všeobecnosť. Tento spôsob musíme chápať v kontexte dištinkcie voči pojmu „a posteriori“, ktorý označuje spôsob získavania empirických poznatkov a je závislý na skúsenosti.

Pokiaľ ide o pojem „syntetický“, Kant ho vysvetľuje na základe rozdielu medzi syntetickými a analytickými súdmi.¹¹¹ Vychádza zo subjekt - predikátovej formy súdu.

Analytické súdy považuje za vysvetľujúce. Pri forme súdu: „A je B“ je v tomto prípade predikát B už obsiahnutý v subjekte A, je v ňom myslený. Spojenie subjektu a predikátu je teda myslené na základe identity. Predikát k pojmu subjektu nič nové nepridáva, iba ho rozborom rozčleňuje a analyzuje, na čo nepotrebujeme skúsenosť, ale postačujú nám pravidlá logiky. Z toho vyplýva, že analytické súdy sú vždy apriórne a nutné a nijak nerozširujú naše poznanie.

Naproti tomu v syntetických súdoch leží predikát B úplne mimo pojmu subjektu A. Tento typ súdov považuje Kant za rozširujúce, pretože v nich nejde o analýzu ale o syntézu, keďže k spojeniu subjektu a predikátu už nedochádza na základe identity. Otázkou ostáva,

¹¹⁰ R. Lanier Anderson, *The Introduction to the Critique*, str. 75 – 76, in: P. Guyer (ed.), *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason*, Cambridge 2010

¹¹¹ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, str. 39 - 41

ako dochádza k syntéze. Rozvažovanie sa musí pri tvorení tohto súdu o niečo oprieť, aby mohlo ku spojeniu dôjsť a v prípade skúsenostných (aposteriórnych) súdov syntézu umožňuje úplná skúsenosť o predmete.

Špeciálnym prípadom sú syntetické súdy a priori, pri tvorení ktorých sa rozum nemôže oprieť o skúsenosť. Zároveň tvrdí, že sú princípmi všetkých teoretických vied rozumu, ako napr. čistej matematiky a prírodovedy. Pokiaľ ide o cieľ metafyziky, chce naše poznanie apriórne rozširovať, a preto musí používať také zásady, ktoré k danému pojmu pridávajú niečo, čo v ňom nie je obsiahnuté. S ohľadom na tento cieľ musí obsahovať syntetické súdy a priori, a keďže jej predmet je zameraný na to, čo skúsenosť prekračuje (Boh, sloboda a nesmrteľnosť), musí pozostávať iba z týchto súdov. Možnosť tohto typu súdov Kant nespochybňuje. Pýta sa však ako sú možné, a to z dôvodu, aby zistil, či metafyzika takéto súdy môže obsahovať a aký to bude mať dopad na jej predmet. Kantovu otázku musíme chápať v tom zmysle, že ju zaujímajú predpoklady, ktoré musia byť splnené, aby sme ich právom mohli považovať za poznatky, teda aby mali objektívnu platnosť.¹¹²

4.2 Transcendentálna náuka o elementoch

Zmyslovosť a rozvažovanie sú dvoma základnými zdrojmi, z ktorých naše poznanie vzniká, a toto naše poznanie môže byť buď empirické, alebo čisté. Empirické poznanie je závislé na skúsenosti a tá nás učí, že sa niečo má tak, alebo tak. Poznatok je empirický, keď je v ňom početok, ktorý predpokladá prítomnosť predmetu a je tak tým, čo v nás predmet vyvoláva. Že je však niečo nutné a zároveň to podlieha prísnej všeobecnosti, to nepochádza zo skúsenosti, ale jedine zo samotných zdrojov nášho poznania, teda zo samotnej mysli. Takéto poznatky sú čisté a nie je k nim primiešaný početok.

Zmyslovosť (receptivita) je schopnosťou mysli prijímať predstavy, pokiaľ je afikovaná. To znamená pokiaľ je vystavená pôsobeniu nejakého predmetu. Jej prostredníctvom je nám predmet daný, a to tak že máme názor tohto predmetu. Názor je bezprostrednou predstavou predmetu. Rozvažovanie je schopnosť myslieť nejaký predmet a takto vytvárať pojmy, čo sú predstavy, ktoré sa sprostredkovane (skrz názor) vzťahujú k predmetom. Poznanie predmetu nemôže byť uskutočnené bez jedného z týchto komponentov. Rozvažovanie totiž nie je schopné nazerania a zmyslovosť nedokáže myslieť.

¹¹² G. Patzig, , *Jak jsou možné syntetické soudy a priori?*, Praha 2003, str. 29

A ako Kant tvrdí, myšlienky bez obsahu sú prázdne a názory bez pojmov sú slepé.¹¹³ Poznanie sa však neuskutočňuje chronologicky v tom zmysle, že by sme mali najprv názor a potom pojem. Deje sa to súčasne. Preto keď hovoríme o myslení alebo danosti predmetu, chápeme ich ako aspekty poznania predmetu.

4.2.1 Transcendentálna estetika

Transcendentálna estetika je veda o apriórnych princípoch zmyslovosti, ktorými sú priestor a čas. Zmyslovosť nám poskytuje názory, a tie sú buď čisté alebo empirické. K empirickému názoru patrí početok, ak však početok oddelíme, ostane nám iba čistý názor, ktorý je formou javov a teda týmto apriórnym princípom. Kant hovorí o forme *javov*, pretože podľa neho nepoznávame predmety ako sú o sebe, ale iba to ako sa nám javia podliehajúc formám našej zmyslovosti, čo už sme už naznačili v kapitole 2.2. Priestor a čas sú teda podmienkami možnosti javov.

Priestor je formou vonkajšieho názoru, pretože na základe neho si predstavujeme všetky predmety ako existujúce mimo seba navzájom a vedľa seba, ako rôzne a na rôznych miestach. Predmety si nikdy nedokážeme predstaviť bez priestoru, hoci predstava priestoru, bez toho aby sa v ňom nachádzali predmety možná je.¹¹⁴ Je to z dôvodu, že táto predstava sa už nachádza v mysli a priori.

Čas je formou vnútorného zmyslu, pretože je určením vzťahu predstáv k vnútornému stavu. Prostredníctvom neho myseľ nazerá samu seba. Ako bezprostredná podmienka vnútorných javov je zároveň sprostredkované podmienkou vonkajších javov.¹¹⁵ Všetky javy vôbec sú dané v čase.

Čas a priestor ako čisté formy zmyslového názoru umožňujú syntetické sudy a priori, ale keďže sú iba podmienkami zmyslovosti, sú tým určené zároveň aj ich hranice.¹¹⁶ V zmysle, ktorý sme uviedli pri vysvetlení pojmu transcendentálneho idealizmu, majú priestor a čas realitu iba v empirickom zmysle. To znamená, že sa vzťahujú k predmetom ako javom, teda ako sú nám dané a nie o sebe. Naš názor je vždy zmyslový, a preto podliehajú všetky predmety skúsenosti týmto subjektívnym podmienkam. V transcendentálnom zmysle

¹¹³ Tamtiež, str. 78

¹¹⁴ Tamtiež, str. 57

¹¹⁵ Tamtiež, str. 66

¹¹⁶ Tamtiež, str. 67

im však pripisujeme idealitu, pretože keď vyjdeme mimo našu skúsenosť, sú tieto formy v nás, ako niečo ideálne, ale nie vo veciach samých.

4.2.2 Transcendentálna analytika

V transcendentálnej analytike sa Kant zaoberá rozvažovaním, ktoré pokladá za mohutnosť pojmov. Čisté pojmy rozvažovania považuje za apriórne princípy myslenia, teda formálne podmienky empirických pojmov, a tým aj za podmienky nášho poznania. Používanie čistého myslenia však vždy potrebuje rozmanitosť názoru, aby mohlo byť na niečo aplikované a vytvárať tak poznatky. Rozvažovanie používa pojmy tak, že ich prostredníctvom súdi. Kant definuje pojem ako výsledok funkcie. Funkcia je jednota činnosti podriaďovania predstáv pod jednu spoločnú predstavu. Prostredníctvom súdu teda môžeme subsumovať určitý špecifický pojem pod pojem jemu nadradený a všeobecnejší, pod ktorý spadá viacero pojmov. Funkcie rozvažovania nájdeme, ak ukážeme funkcie jednoty v súdoch. Ak abstrahujeme od obsahu súdov vôbec, ostane nám forma rozvažovania. Z tabuľky súdov tradičnej logiky odvodzuje Kant svoju tabuľku transcendentálnych pojmov, ktoré nazýva kategóriami.

Rozvažovanie obsahuje tieto pojmy a priori a pomocou nich dáva jednotu rozmanitosti názoru a môže objekt myslieť. Spontaneita mysli vyžaduje vždy najprv syntézu rozmanitosti. Syntéza je činnosť, prostredníctvom ktorej k sebe pridávam rôzne predstavy a zhrňujem rozmanitosť v jeden poznatok. Funkciou rozvažovania je previesť ju na pojmy. Čistá syntéza spája rozmanitosť čistého názoru.

Z kategórií, ktoré sú teda čistými apriórnymi formami rozvažovania je možné odvodiť syntetické vety a priori. Vždy je však k tomu potrebný aj zmyslový názor a priori. Syntetické súdy a priori majú byť podmienkou možnosti skúsenosti. Avšak je ešte treba dokázať, ako sa čisté pojmy rozvažovania môžu a priori vzťahovať k predmetom. Dokázať oprávnenosť kategórií si kladie za cieľ transcendentálna dedukcia.

Výkladom transcendentálnej dedukcie sa zaoberať nebudeme, pretože s naším cieľom súvisí len okrajovo. Oprávnenosť kategórií je v dedukcii ospravedlnená tým spôsobom, že platia iba pre oblasť javov a nie pre veci o sebe. Mimo skúsenosť teda nemajú objektívnu platnosť. Nemôžeme ich považovať za pojmy vecí samých o sebe.

4.2.3 Transcendentálna dialektika

Kant transcendentálnu dialektiku považuje za kritiku dialektického zdania, to znamená, že je kritikou rozvažovania a rozumu, s ohľadom na ich hyperfyzické použitie, teda na rozširovanie pojmov mimo hraníc skúsenosti.¹¹⁷ Má odhaľovať podstatu transcendentálneho zdania, ktoré je spôsobené povahou nášho rozumu. Pravda alebo zdanie sa však nevyskytuje v predmetoch samotných pokiaľ sú nazerané, ale v súdoch o nich. V poznaní, ktoré je v zhode so zákonmi rozvažovania, nie je omyl. V predstave zmyslov tiež nie je žiaden omyl, pretože žiaden súd neobsahuje. Kantovi nejde o empirické zdanie, ale o transcendentálne. Transcendentálne zdanie ovplyvňuje zásady, ktoré sú nezávislé na skúsenosti, a odvádza nás od empirického používania kategórií. Postupuje spôsobom, ako by bolo stále možné rozširovať čisté rozvažovanie. Rozum vytvára týmto spôsobom idey Boha, duše a sveta ako celku, a hoci sú to len subjektívne idey, spôsobujú ilúziu, že nám poskytujú apriórne poznanie transcendentných predmetov. Problém týchto ideí spočíva v tom, že ak ich považujeme za predmety špekulatívneho poznania metafyziky, tak ich chápeme nesprávne. Ich pozitívne použitie spočíva v tom, ak ich berieme ako regulatívne princípy v praxi empirických vied a morálky.¹¹⁸

Dôležitý je rozdiel, ktorý Kant zavádza medzi *transcendentným* a *transcendentálnym*. V Analytike Kant odlišuje transcendentálne použitie pojmov od empirického použitia.¹¹⁹ V prvom prípade sa apriórne pojmy rozvažovania, nezávisle od zmyslového názoru, vzťahujú k veciam o sebe, a tým pádom sú zneužívané, čo je však spôsobené chybou súdnosti. Prekračujú tak hranice, jedine v rámci ktorých je čisté rozvažovanie možné.¹²⁰ Všetky pojmy aj zásady a priori sa musia vzťahovať prostredníctvom empirického názoru k novej skúsenosti. Čisté pojmy sú aplikovateľné len na podmienky zmyslovosti, teda na formu javov, pretože bez tejto podmienky by boli prázdne a nemali by žiaden význam. Empirické používanie pojmov sa vzťahuje iba k javom, k predmetom novej skúsenosti. Kategórie preto nikdy nie je možné používať transcendentálne, ako by sa vzťahovali k veciam o sebe, ale jedine empiricky. Táto chyba v súde môže byť kritikou jednoducho eliminovaná.

¹¹⁷ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, str. 84

¹¹⁸ M. Rohlf, *The Ideas of Pure Reason*, P. Guyer (ed.), *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason*, str. 191

¹¹⁹ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, str. 196

¹²⁰ Tamtiež, str. 229

Pokiaľ ide o zásady transcendentné, tie hranice prekračovať majú a Kant ich poníma v protiklade k zásadám imanentným, ktoré sa pohybujú v hraniciach možnej skúsenosti.¹²¹

Transcendentná zásada nielenže odstraňuje hranice, ale dokonca prikazuje ich prekročovanie. Tým spôsobuje transcendentálne zdanie, ktoré je pre náš rozum nevyhnutné. Je možné ho prostredníctvom kritiky odhaliť a zabrániť tomu, aby nás klamalo, nikdy však úplne nezmizne.

V transcendentálnej analytike kritizuje Kant tradičnú metafyziku ako aristotelskú vedu (o súcne ako súcne), pretože zamieňa javy za veci o sebe (transcendentálnym používaním kategórií). V dialektike kritizuje špeciálnu metafyziku, ktorá sa zaoberá určitými druhmi súcna: Bohom (racionálna teológia), dušou (racionálna psychológia), svetom ako celkom (racionálna kozmológia). Tieto tri veci nie sú predmetmi možnej skúsenosti, pretože transcendujú jej hranice. V prípade špeciálnej metafyziky sa teda jedná o chybu v úsudku, ktorého domnelé predmety prekračujú hranice skúsenosti, na rozdiel od všeobecnej metafyziky, kde sa chyba v úsudku týka predmetov skúsenosti.¹²² K chybe v úsudku o domnelých predmetoch nás prirodzene a nevyhnutne vedie povaha rozumu.

Kant považuje čistý rozum za zdroj transcendentálneho zdania, aby to však objasnil podáva najprv vysvetlenie rozumu ako takého. Rozum má schopnosť sprostredkovaného usudzovania a zároveň schopnosť tvorby pojmov. Na rozdiel od rozvažovania, ktoré je mohutnosťou tvorby pravidiel, môžeme rozum považovať za mohutnosť tvorby princípov.

„Je-li rozvažování mohutností vytvářet jednotu jevů prostřednictvím pravidel, pak rozum je mohutností vytvářet jednotu rozvažovacích pravidel prostřednictvím principů. Rozum se tedy nikdy netýká nejprve zkušenosti nebo nějakého předmětu, nýbrž rozvažování, neboť má pomocí pojmů dát jeho rozmanitým poznatkům jednotu a priori, kterou lze nazývat rozumovou jednotou a která je zcela jiného druhu, než jakou nám může poskytnout rozvažování“¹²³

Všetko naše poznanie teda začína skúsenosťou, rozmanitosť zmyslového názoru je usporadúvaná rozvažovaním pomocou kategórií a nad touto schopnosťou stojí ešte rozum, ktorý rozmanitosti pravidiel rozvažovania dáva jednotu pomocou princípov. Rozum sa nevzťahuje k predmetom priamo, teda na názory, ale prostredníctvom rozvažovania. Bezprostredne sa teda vzťahuje iba na súdy a pojmy. Rozumová jednota, preto nie je jednotou

¹²¹ Tamtiež

¹²² M. Rohlf, *The Ideas of Pure Reason*, str. 192

¹²³ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, str. 233

možnej skúsenosti. Rozumový úsudok je vlastne súdom uskutočneným prostredníctvom subsumcie jeho podmienky pod všeobecné pravidlo (vyššiu premisu). Rozum vždy hľadá obecnú podmienku svojho súdu (záveru). Lenže všeobecné pravidlo je opäť vystavené tej istej situácii a rozum hľadá podmienku podmienky. Tento vzostupný postup od podmieneného smerom k podmienke nazýva Kant prosylogizmom. Zjednodušene, rozum sa akoby stále pýta otázku: „Prečo?“ a tým chce vysvetliť a pochopiť celok našej skúsenosti.

Subjektívnym princípom rozumu je nájsť k podmienenému poznaniu nášho rozvažovania to, čo je nepodmienené, čím dovŕši svoju jednotu a tento postup bude ukončený.¹²⁴ Tento subjektívny princíp však už predpokladá, že ak je dané niečo podmienené, tak je daná aj celá rada vzájomne podriadených podmienok, ktorá je tým pádom sama nepodmienená. Táto posledná zásada je podľa Kanta syntetická, pretože podmienené sa k nepodmienenému nevzťahuje analyticky. Poznanie predmetov možnej skúsenosti, ktorých sa týka rozvažovanie, je však vždy podmienené. Zásady vychádzajúce z tohto najvyššieho princípu budú preto vzhľadom ku všetkým javom transcendentné. To, čo je nepodmienené totiž presahuje hranice možnej skúsenosti, ktorá je celá podmienená. Či je zásada o nepodmienenom objektívne platná, alebo či je to len určitý logický predpis, ktorým rozum a poznanie smerujú k úplnosti a jednote, a aké to bude mať dôsledky pre empirické používanie rozvažovania, tým sa práve Kant zaoberá v transcendentálnej dialektike.

Odpoveď na túto otázku už je naznačený v tom, že poznanie skúsenosti je podmienené a pre nás je poznanie za jej hranicami nemožné, pretože podmienky nášho poznania sú zároveň podmienkami možnosti skúsenosti. Nepodmienené, ktoré skúsenosť prekračuje je pre nás nepoznatelné a nič mu v skúsenosti nezodpovedá. Preto ak k nemu náš rozum nevyhnutne smeruje, bude prostredníctvom neho dávať jednotu rozvažovaniu a usporiadať celok skúsenosti.

4.2.4 Transcendentálne idey

Podľa Kanta pojmy čistého rozumu nie sú reflektované, čo platí o pojmoch rozvažovania, ktoré sú tiež a priori, ale neobsahujú nič viac než jednotu reflexie o javoch. Apriórne pojmy čistého rozumu sú však vysúdené a neobmedzujú sa na oblasť vnútri skúsenosti. Pojmy rozvažovania slúžia k porozumeniu a pojmy čistého rozumu majú slúžiť podľa Kanta k pochopeniu:

¹²⁴ Tamtiež, str. 235

„Jestliže obsahují nepodmíněné, pak se týkají něčeho, pod co patří veškerá zkušenost, co však samo nikdy není předmětem zkušenosti; týkají se něčeho, k čemu rozum ve svých zkušenostních úsudcích vede a podle čeho hodnotí a odměřuje stupeň svého empirického používání, co však nikdy není článkem empirické syntézy“¹²⁵

Kant nazýva svoje pojmy transcendentálnymi ideami. Výraz idea chce používať analogicky k Platónovmu požitiu tohto výrazu, ako niečo, čo nepochádza zo zmyslov, ale prekračuje aj rozvažovacie pojmy.¹²⁶ Zároveň považuje ideu za účel ktorý treba nasledovať a snažiť sa k nemu, čo najviac priblížiť. Idea je teda pojem vytvorený z notions (čisté pojmy rozvažovania), ktorý prekračuje možnosť skúsenosti. Zdrojom transcendentálnych ideí je forma rozumových úsudkov, ak ju aplikujeme na kategórie rozvažovania. A keďže rozum vždy smeruje k totalite podmienok, ktorú umožňuje nepodmienené, je čistý rozumový pojem vysvetlený podľa pojmu nepodmieneného.

Konkrétne transcendentálne idey vznikajú podľa troch typov úsudkov rozumu: kategorický, hypotetický a disjunktívny. Nepodmienenosť kategorickej syntézy v nejakom subjekte je ideou duše, nepodmienenosť hypotetickej syntézy členov nejakej rady je ideou sveta a nepodmienenosť disjunktívnej syntézy ideou Boha. Tieto idey nemajú zodpovedajúce použitie in concreto (v medziach skúsenosti), ale majú rozvažovaniu udávať smer, ktorým má svoju činnosť zhrnúť v absolútny celok. Preto ich objektívne používanie je vždy transcendentné, na rozdiel od kategórií, ktorých používanie musí byť vždy imanentné, pretože je obmedzené na možnú skúsenosť.

Dialektický úsudok, ktorý dospieva k idey duše sa nazýva paralogizmom. Duša je považovaná v tomto prípade za substanciu. Logický paralogizmus spočíva vo formálnej nesprávnosti rozumového úsudku. Racionálna psychológia vychádza z vety: „Ja myslím“, lenže základom tejto vety je empirický názor, a preto aj myslený objekt ako jav.

Obsahom ďalšieho druhu dialektického úsudku je nepodmienená jednota objektívnych podmienok v jave, ktorý vedie k systému kozmologických ideí. Týmto úsudkom sa rozum dostáva do prirodzených antinómií. Antithetika skúma vzájomný spor všeobecných rozumových poznatkov a jeho príčiny. Ku každej zo štyroch ideí, ktoré sú formulované v Antinómiach, dokáže rozum nájsť argumenty pre obe z protichodných téz (téza – antitéza).

¹²⁵ Tamtiež, str. 237

¹²⁶ Tamtiež, str. 238

Obsahom tretieho dialektického úsudku je nepodmienená jednota objektívnych podmienok možnosti predmetov vôbec. Tento úsudok nás vedie k ideálu čistého rozumu, ktorým je idea in individuo, teda jednotlivá vec, ktorá je určiteľná prostredníctvom idey samej. Ide teda o najvyššiu bytosť (ens realissimum).

Čisté pojmy rozvažovania sú len ideami, pretože ich nemôžeme aplikovať na skúsenosť. Či im niečo za hranicami skúsenosti zodpovedá, nie sme schopný poznať, keďže naše poznanie je obmedzené len na možnú skúsenosť. Náš rozum k nim dospieva nevyhnutne, ale práve jeho kritika nám má zabrániť, aby sme podľašli zdaniu, že tieto idey reprezentujú objektívnu realitu, a že by mohli byť pojmami vecí o sebe. Tohto zdania sa nikdy nie je možné zbaviť úplne. Toto všetko však ešte neznamená, že sú zbytočné. Rozvažovaniu môžu slúžiť, aby bolo vedené ďalej a lepšie v používaní svojich vlastných pojmov a aby ich pomocou ideí usporiadavalo, hoci za pomoci týchto ideí nepoznáva ďalšie predmety. Idey teda umožňujú lepšie pochopenie skutočnosti ako celku a nielen ako súhrn faktov možnej skúsenosti. Rozum zjednocuje rozmanitosť pojmov rozvažovania pomocou ideí. Zároveň majú svoj význam pre praktické používanie rozumu a s ohľadom na skutočné jednania sú tieto idey nutné. Rozum v nich má príčinu, ktorá ho vedie k tomu, aby vytvárala skutočne to, čo obsahuje jej pojem. Slúžia ako pravidlá všetkému praktickému.¹²⁷

¹²⁷ Tamtiež, str. 246

5 Porovnanie: Kant a Wittgenstein

5.1 Kritická filozofia

Ako sme vyššie naznačili Wittgensteinovu aj Kantovu filozofiu považujeme za filozofiu kritickú. Wittgenstein skúma povahu jazyka a určuje jeho hranice. Jazyk sa zo svojej povahy vzťahuje ku svetu prostredníctvom zobrazovania. Tento vzťah však nie je úplne bezprostredný a je vyžadovaný určitý medzičlánok, ktorým sú myšlienky. Preto je Wittgensteinova filozofia nielen kritikou jazyka, ale zároveň aj myslenia. Podľa Wittgensteina je myšlienka logickým obrazom faktu,¹²⁸ a keďže veta je zmyslovým vyjadrením myšlienky, aj ona je obrazom faktu. Wittgenstein dokonca vetu stotožňuje s myšlienkou. Tento vzťah je popísaný v teórii zobrazovania. Niečo však môže byť obrazom, iba keď má so zobrazovaným spoločnú logickú formu zobrazovania a ak má k zobrazovanému zobrazujúci vzťah. Svet a jazyk musia mať teda spoločnú logickú štruktúru. Táto štruktúra je určená logikou, ktorá tvorí lešenie sveta a vymedzuje tak, čo je vo svete a v jazyku možné a tým zároveň zaručuje, že sa jazyk môže ku svetu vzťahovať. Na základe tejto esenciálnej povahy jazyka (aj sveta) Wittgenstein určí jeho hranice. Iba jazyk, ktorý zobrazuje svet faktov môže byť zmysluplný. Vety, ktoré nespĺňajú podmienky (pravdivého/nepravdivého) zobrazovania sú nezmyselné. Potom sú však ešte vety tautologické, ktoré nie sú ani zmysluplné, ani nezmyselné, ale zmysel postrádajú. Ukazujú však práve podmienky, kedy veta môže byť zmysluplnou. Hranica jazyka, je teda hranicou faktického diskurzu. Tým sme však vytýčili hranicu aj nášmu mysleniu.

Kantova filozofia je kritikou myslenia a našej poznávacej schopnosti. Lenže podľa Kanta nie je myslenie totožné s poznaním, ale je iba jeho konštitutívnou zložkou. Poznanie totiž vyžaduje myslenie a zmyslovosť (pojmy a názor). Takže tam, kde Wittgenstein určuje hranice myslenia, u Kanta ide o hranice poznania. Podľa Kanta má naša myseľ určité apriórne formy, ktoré sú podmienkou nášho poznania a podmienkou našej skúsenosti. Tieto formy však majú ten charakter, že sa môžu vzťahovať len na našu možnú skúsenosť, a preto sú hranice nášho poznania vymedzené faktickým vedením.

¹²⁸ L. Wittgenstein, *TLP*, 3, str. 17

Obaja teda svojou kritikou dospejú k určitým podmienkam, ktoré majú dopad na hranice jazyka a poznania. Jazyk je určený faktickým diskurzom a poznanie faktickým vedením. Samozrejme ide tu iba o určitú hrubú paralelu, pretože obaja filozofi postupovali odlišným spôsobom. Je však zaujímavé, že v oboch prípadoch určenie hraníc vedie k zásadnej zmene koncepcie filozofie. Filozofické problémy sa pre Wittgensteina rozplynú, akonáhle pochopíme logiku nášho jazyka. Kant vymedzením našej poznávacej schopnosti dospeje k tomu, že na tradičné metafyzické problémy (existencia duše, celku sveta, Boha) nenachádzame odpoveď, pretože je to za hranicami nášho poznania. Jazyk nás svojou bežnou formou zavádza tak, ako nás zavádza aj čistý rozum, ktorý svojím usudzovaním dospieva k transcendentálnym ideám a spôsobuje zdanie, že im v skutočnosti niečo zodpovedá. Toto zdanie môže odstrániť až kritika jazyka alebo kritika čistého rozumu.

Keď pochopíme, že náš jazyk môže vyjadriť iba faktickú povahu sveta, pochopíme, že problémy filozofie, ktoré prekračujú hranice faktického, v jazyku formulovať nemôžeme. Sú nezmyselné, a tým sú pre nás vyriešené. Podľa Kanta prirodzene, vďaka povahe nášho rozumu, smerujeme k ideám. Avšak keď ukážeme, že ich nemôžeme považovať za pojmy vecí o sebe, musíme odmietnuť tradičnú metafyziku.

Podľa Wittgensteina je cieľom filozofie kritika jazyka a ujasňovanie myšlienok. Filozofia nie je náukou, ale činnosťou. Kant síce v Kritike nehovorí o filozofii ako o činnosti, ale jej koncepciu tiež pozmeňuje. V prvom rade je dôležité, že metafyzika v tradičnom zmysle nie je možná ako veda. Je naopak určitou prirodzenou vlohou, ku ktorej nás vedie náš rozum, ale musíme byť k nemu kritickí a nepodľahnúť zdaniu. Filozofia môže byť čistou (poznanie z čistého rozumu) alebo empirickou (poznanie z empirických princípov). Filozofia čistého rozumu je potom buď kritikou (ako propedeutika) alebo systémom čistého rozumu (vedou). Najprv musí preskúmať poznávaciu schopnosť a určiť pole jej pôsobnosti. Na základe toho má potom vybudovať systém, ktorý bude aplikovateľný jedine v hraniciach možnej skúsenosti.

Vidíme tu teda určitú paralelu, ktorá sa zatiaľ ukazuje iba v hrubých obrysoch ako spoločná úloha a cieľ oboch diel. Teraz prejdeme ku konkrétnejším podobnostiam týkajúcich sa našej hlavnej tézy.

5.2 Pojmové a faktické vs. transcendentálne a empirické

V úvode sme naznačili, že budeme predpokladať, že rozdiel medzi pojmovým a faktickým u Wittgensteina zodpovedá u Kanta rozdielu medzi transcendentálnym a empirickým použitím pojmov. Túto paralelu vo svojom článku explicitne zmieňuje Vojtěch Kolman.¹²⁹

Najprv sa zameriame na tento rozdiel u Kanta, ktorý špecifikuje v *Transcendentálnej analytike* nasledovne:

„Transcendentální používání pojmu v nějaké zásadě je takové, že pojem je vztahován k věcem vůbec a k věcem samým o sobě, zatímco empirické používání je takové, že je vztahován pouze k jevům, tj. k předmětům možné zkušenosti.“¹³⁰

Pojmom má Kant na mysli predstavu, pomocou ktorej je predmet myslený a vzťahuje sa k nemu sprostredkovane (skrz názor). Čisté pojmy sú kategórie, ktoré sú formami myslenia a sú zároveň spolu s formami názoru podmienkami možnosti skúsenosti. Pojmy sa však musia vzťahovať k predmetom, inak by nemali žiaden obsah, ale ostali by iba formami. Predmet je nám daný jedine v zmyslovom názore, ktorý je empirický a je predstavou vecí ako javov a nie vecí o sebe. Zmysluplné použitie kategórií je teda možné iba v aplikácii na empirický názor, a preto sa pojmiami môžeme vzťahovať jedine k niektorej skúsenosti a nemôžeme s nimi vykračovať za tieto hranice:

„(...) rozvažování nemůže nikdy překročit hranice zmyslovosti, v jejichž mezích nám předměty můžou být jediné dány.“¹³¹

K transcendentálnemu použitiu dochádza, keď chceme kategórie aplikovať nezávisle na podmienkach zmyslovosti, teda na názore. Takéto použitie však nie je možné a nemôžeme ani predpokladať, že by sme pomocou čistých kategórií mohli myslieť veci o sebe. Vec o sebe je totiž za hranicami nášho poznania. Chyby transcendentálneho použitia pojmov sa podľa Kanta dopustil Leibniz, pretože považoval javy za veci o sebe.¹³²

¹²⁹ V. Kolman, *Proč se musí logika postarat sama o sebe?*, str. 30 a str. 43

¹³⁰ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, str. 196

¹³¹ Tamtiež, str. 201

¹³² Tamtiež, str. 213 - 214

Teraz sa zameriame na dvojicu faktického a pojmového u Wittgensteina. Faktickým je to, čo sa vzťahuje ku svetu a má povahu obrazu. Teda vlastný pojem, ktorý priamo označuje nejaký predmet vo svete, alebo veta, ktorá zobrazuje stav vecí majú toto faktické zmysuplné použitie. Aj vlastný pojem aj veta však musia mať určitú formu, aby sme im mohli pripísať tento faktický charakter. Formou vlastného pojmu sú jeho vnútorné vlastnosti, ktoré znamenajú, že ako symbol môže byť použitý iba vo vetách určitého typu, teda môže sa spájať iba s určitými druhmi symbolov, aby vytvorili zmysuplnú vetu. Tieto vnútorné vlastnosti vlastného pojmu musia zodpovedať vnútorným vlastnostiam predmetu, ktorý sa na základe nich môže vyskytovať v určitom stave vecí. Vnútorné vlastnosti sú teda vyjadrené logicko – syntaktickými rysmi predmetov a nemožno ich vyjadriť vo vete, pretože sú formou a podmienkami toho, ako môže byť nejaká veta utvorená, alebo ako môže byť nejaký vlastný pojem použitý.

Pojmové skúmanie nastáva vtedy ak nejakú formu (formálny pojem), alebo vnútornú vlastnosť použijeme spôsobom, akým môžeme používať iba vlastné pojmy, alebo vonkajšie vlastnosti. Teda tak, že ich vyjadríme vo vete.

„To, že něco spadá pod nějaký formální pojem jako jeho předmět, nelze vyjádřit větou. Avšak ukazuje se to na samotném znaku tohoto předmětu. (Jméno ukazuje, že označuje předmět, číslovka ukazuje, že označuje číslo, atd.)“¹³³

Problém s pojmovým skúmaním spočíva v tom, že podľa Wittgensteina zamieňame formálne pojmy a vlastnosti s vlastnými pojmi a vlastnosťami. Tie druhé totiž vo vete vyjadriť môžeme. Ak formálny pojem použijeme vo vete, potom dochádza k zdaniu, že niečo označuje, ale on je iba formou toho, ako môže byť nejaký vlastný pojem vo vete použitý. Týmto použitím sme však prekročili hranice zmyslu a utvorili sme nezmyselnú vetu. Ak by bola táto veta obrazom, mohla by byť aj nepravdivá, to však nie je možné, lebo formálny pojem je niečo, čo je predpokladom a vyjadruje nutné rysy predmetu. V pojmovom písme môžeme formálny pojem vyjadriť premennou, v ktorej je konštantný charakteristický rys určitého druhu vlastných mien. Frege a Russell podľa Wittgensteina nesprávne znázornili formálne pojmy funkciami, alebo triedami. Zamieňali teda pojmové a faktické skúmanie.

V akom zmysle zodpovedá rozdiel faktického a pojmového Kantovmu transcendentálnemu a empirickému použitiu pojmov? Zmysuplné sú iba faktické vety, tak ako u Kanta má zmysel iba empirické použitie našich pojmov, pretože za hranicami

¹³³ L. Wittgenstein, TLP, 4.126, str. 35

skúsenosti nemôžeme nič poznať. Čisté pojmy (kategórie) sú formami empirických pojmov a zároveň podmienkou skúsenosti. V podobnom zmysle sú vnútorné vlastnosti, vnútorné relácie a formálne pojmy logickou formou a podmienkou zmysluplných viet. Ak v oboch prípadoch prekročíme hranice, ktoré sú týmito formami vytýčené, dostaneme sa do oblasti nezmyslu, teda tam kde už poznanie nie je možné. U Wittgensteina sa tieto podmienky nedajú vyjadriť zmysluplnými vetami, môžu sa vo vetách jedine ukazovať. Pokiaľ ide o Kantove kategórie, môžeme prostredníctvom nich myslieť, hoci bez aplikácie na zmyslový názor nimi nič nepoznávame.

Po tomto porovnaní môžeme pristúpiť k tomu, akým spôsobom by mohlo nesprávne poňatie logiky (a filozofie), ktorého sa dopustili podľa Wittgensteina Russell a Frege - čo spôsobilo v ich systéme určité antinómie a paradoxy – pripomínať Kantovu analýzu antinómií čistého rozumu.¹³⁴ V prvom rade sa zameriame na fakt, že v transcendentálnej dialektike odlišuje Kant pojmy „transcendentálny“ a „transcendentný“, čo sme vysvetlili v kapitole 4.2.3. Uvádzame ešte konkrétny citát:

„Zásady, jejichž aplikace se pohybuje zcela v hranicích možné zkušenosti, budeme nazývat imanentními, zatímco ty, které mají tyto hranice překračovat, nazveme transcendentními. Těmito zásadami ale nemyslím transcendentální používání nebo zneužívání kategorií, které je pouhou chybou soudnosti, jež není kritikou náležitě držena na uzdě a nehlídá dostatečně hranice okrsku, na němž jediném je čistému rozvažování povolena jeho hra; nýbrž myslím skutečné zásady, které od nás očekávají, že všechny ony hraničný sloupy strhneme a zmocníme se půdy, která nezná vůbec žádné demarkační linie. Slova transcendentální a transcendentní proto neznamení totéž.“¹³⁵

V transcendentálnej dialektike sa teda nejedná o zámenu javov a vecí o sebe, ani o zámenu transcendentálneho a empirického použitia pojmov. Rozum síce svoje pojmy tvorí z pojmov rozvažovania, ale v tomto prípade spôsobom transcendentným. Transcendentálnym použitím boli pojmy namiesto k javom vzťahované k veciam o sebe. Pomocou transcendentných zásad sa však rozum pokúša rozšíriť kategórie za hranice empirického, ale k niečomu, čo je s empirickým v spojení. Smeruje totiž k tomu, čo celú skúsenosť podmieňuje, ale samo je už nepodmienené, a keďže všetko empirické je podmienené, toto

¹³⁴ V. Kolman, *Proč se musí logika postarat sama o sebe?*, str. 30

¹³⁵ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, str. 229

nepodmienenné je až za jeho hranicami.¹³⁶ Týmto spôsobom je rozum privedený k transcendentálnym ideám, ktorým v skúsenosti nič nezodpovedá. Či im zodpovedá niečo za hranicami skúsenosti, je pre nás nepoznatelné. Rozum má však tendenciu predpokladať, že týmto ideám nejaký predmet mimo skúsenosť predsa len zodpovedá. To je však iba transcendentálne zdanie, z ktorého následne vyplývajú antinómie, protichodné tvrdenia, ktoré skúsenosť nemôže ani potvrdiť, ani vyvrátiť. Rozum chce teda pomocou rozšírenia čistých pojmov poznať špecifické predmety za hranicami skúsenosti. Tomuto zdaniu môžeme zabrániť jedine kritikou rozumu a určením jeho hraníc.

Naša nesmelá domnienka je, že v prenesenom zmysle sa takémuto transcendentnému použitiu nevyhli ani Frege a Russell. Vety logiky totiž považovali za tvrdenia o určitých logických predmetoch (špeciálnych pojmoch a vzťahoch).¹³⁷ Môžeme spomenúť napríklad zákon identity, ktorým Frege zaistoval existenciu špeciálnych prípadov množín (logických predmetov). Týmto spôsobom sa však jeho systém nevyhol problémom, ktoré sú známe ako Russellov paradox.¹³⁸ Táto chyba teda spočíva v tom, že Frege s Russellom predpokladali nejaké logické predmety, ktoré sa nevyskytujú vo faktickom svete a o ktorých majú vety logiky pojednávať. Lenže podľa Wittgensteina žiadny logické predmety neexistujú a logické konštanty nezastupujú. Vety logiky sú vety, ktoré nemajú zmysel, ale nie sú nezmyselné. Práve touto svojou povahou ukazujú určité jednanie, jazykovú prax, ktoré sú podmienkou toho, čo je v jazyku možné a ukazujú, kde sú jeho hranice.

V prenesenom zmysle by sme teda mohli hovoriť o podobnosti úloh transcendentálnych ideí a viet logiky. Transcendentálne pojmy síce nerozširujú naše poznanie a nemajú objektívne použitie, no napriek tomu ich predpokladáme a myslíme ako regulatívne princípy pre náš praktický život, a takto majú svoje oprávnenie. Zároveň slúžia rozvažovaniu ako kánon rozšíreného a jednoznačného používania.¹³⁹ Rozumové pojmy slúžia podľa Kanta k pochopeniu, zatiaľ čo pojmy rozvažovania slúžia k porozumeniu.¹⁴⁰

Podobne zmysluplná reč u Wittgensteina predpokladá, že sa pravdivo alebo nepravdivo vzťahuje k faktom, čo je artikulované vetami logiky. Kantove transcendentálne idey nám neprinášajú žiadne poznanie a ani vety logiky nemajú žiadny zmysel, sú bez zmyslu. Ak budeme chcieť idey vzťahovať na objekty, alebo vety logiky používať ako faktické vety, privedie nás to do antinómií. Idey aj vety logiky istým spôsobom vytyčujú hranice toho, čo môžeme poznať a myslieť. Samozrejme logika to nemôže robiť tvrdením, ale

¹³⁶ Tamtiež, 271

¹³⁷ P. M. S. Hacker, , *Insight and Illusion: themes in the philosophy of Wittgenstein*, str. 44 - 46

¹³⁸ V. Kolman, *Proč se musí logika postarat sama o sebe?*, str. 29

¹³⁹ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, str. 246

¹⁴⁰ Tamtiež, str. 237

len nepriamym predvedením toho, čo má zmysel, v čom sa ukazuje samotná forma a hranice. Na tejto úrovni má filozofia takú istú úlohu ako logika, pretože jej metódou má byť hovorenie iba zmysluplných viet.

5.3 Ďalšie podobnosti

Teraz sa vrátime k určitým bodom, ktoré sme so začiatku naznačili o paralele medzi týmito dvoma autormi. A.M. Quinton vo svojom článku¹⁴¹ tvrdí, že Wittgensteinov *Traktát* si kladie kantovskú otázku: Ako je jazyk/myslenie možné? Do istej miery tam podobnosť vidieť môžeme. Kantova otázka po možnosti metafyziky a syntetických súdov a priori nie je psychologického rázu, a to platí aj pre Wittgensteina. Pýta sa, aké predpoklady musia byť splnené, aby sme mohli syntetické súdy a priori právom považovať za poznatky.¹⁴² Wittgenstein akoby kladie otázku, aké sú predpoklady našej zmysluplnej reči. Určitú podobnosť by sme mohli vidieť aj v odpovedi. Syntetické súdy a priori majú objektívnu platnosť, pretože sa vzťahujú k čistým formám názoru a čistým pojmom, ktoré tvoria rámec možnej skúsenosti a týmto spôsobom sú teda aj podmienkami možnej skúsenosti. To však všetko poznanie obmedzuje iba na oblasť možnej skúsenosti. Aby u Wittgensteina bola reč zmysluplná, musí spĺňať podmienky, za ktorých je veta obrazom. Tieto podmienky potom tiež limitujú zmysluplnú reč iba na faktické výroky.

Maslow¹⁴³ prirovnáva formy jazyka u Wittgensteina k transcendentálnemu aparátu u Kanta. Na túto podobnosť sme určitým spôsobom poukázali v predchádzajúcej kapitole. Práve na základe toho, že formy jazyka do istej miery zodpovedajú Kantovým transcendentálnym pojmom, respektíve majú podobnú úlohu, sme mohli vysvetliť ako si navzájom zodpovedajú dvojice pojmový – faktický a transcendentálny – empirický.

Vráťme sa teraz k tvrdeniu, že logika je podľa Wittgensteina transcendentálna. Toto tvrdenie môže byť objasnené na základe vysvetlenia Kantovho transcendentálnemu idealizmu. Logiku môžeme chápať ako transcendentálnu v tom zmysle, že udáva podmienky toho, ako môžeme realitu vyjadriť a jediný spôsob jej vyjadrenia je v jazyku. Jazyk preto musí spĺňať tieto formálne logické podmienky. Rovnako zmysluplné poznanie musí spĺňať podmienky zmyslového názoru a myslenia.

¹⁴¹ In: G. Pitcher (ed.), *Wittgenstein: The Philosophical Investigations*, New York 1966

¹⁴² G. Patzig, *Jak jsou možné syntetické soudy a priori?*, str. 29

¹⁴³ S. Morris Engel, *Wittgenstein and Kant*, str. 491

6 Záver

Pri našej práci bolo hlavnou motiváciou bližšie preniknutie k dielam Wittgensteina a Kanta. Našu motiváciu sme sa pokúsili transformovať do cieľa, ktorým bolo poukázanie na paralelu medzi *Traktátom* a *Kritikou čistého rozumu*. K tejto paralele nás doviedla nielen sekundárna literatúra, ale aj podobnosti, na ktoré sme narazili počas skúmania obidvoch diel. Z toho vyplýva, že pri porovnávaní sme nevychádzali len so sekundárnej literatúry, ale aj z vlastných poznatkov.

Pri samostatnom výklade diel sme venovali väčšiu pozornosť *Traktátu*. Učinili sme tak z dôvodu, že rozdiel faktického a pojmového týkajúci sa našej predpokladanej tézy úzko súvisí s obrazovou teóriou jazyka tvoriacou podstatnú časť *Traktátu*. Pri výklade *Kritiky čistého rozumu* sme sa zamerali na základné body transcendentálnej analytiky, pričom sme vynechali napríklad transcendentálnu dedukciu kategórií, a následne sme sa zaoberali transcendentálnou dialektikou. Výkladom transcendentálnej dialektiky sme sa zaoberali vo väčšej miere, hoci sme sa obmedzili iba na hlavnú podstatu a dôležité pojmy, zatiaľčo detailný rozbor jednotlivých dialektických úsudkov sme ponechali stranou, pretože pre naše účely by to nebolo rozhodujúce. V úvode sme sa však pokúsili vysvetliť pojem transcendentálneho idealizmu, aby se tak aspoň zredukovane priblížili hlavnú ideu a rysy Kantovej filozofie. Toto vysvetlenie má zároveň slúžiť pre lepšiu orientáciu v Kantových pojmoch, ktorých sa týka naša téza.

Pokiaľ ide o predpokladanú tézu, že faktické a pojmové skúmanie zodpovedá empirickému a transcendentálnemu použitiu pojmov, snažili sme sa túto paralelu obhájiť v piatej kapitole našej práce a dúfame, že sa nám to aspoň zčasti podarilo. Pri našom výklade sa však objavila možnosť prechodu od paralely pojmového skúmania a transcendentálneho použitia pojmov k paralele pojmového skúmania a transcendentného rozširovania kategórií. Je otázkou, či je paralela možná na obidvoch úrovniach, na úrovni transcendentálneho aj transcendentného. V našej práci sme sa snažili o ústretovú interpretáciu v prospech paralely na oboch úrovniach, nenárokujeme si však na definitívnu odpoveď.

Na rozlíšenie medzi transcendentálnym a transcendentným Kant explicitne upozorňuje. Avšak v prípade Wittgensteinovho pojmového skúmania takéto rozlíšenie tak jednoducho nezaznamenávame. Transcendentálne použitie je zneužívaním kategórií, zatiaľčo transcendentné zásady nás dovedú k ideám, ktoré keď pochopíme správne, môžeme ich myslieť ako regulatívne princípy a predpoklady nášho praktického života. A týmto spôsobom by sme mohli nájsť paralelu vo Wittgensteinovom poňatí logiky ako niečoho, čo je a priori, pred skúsenosťou toho, ako svet je (nie toho, že je). Hoci nám o svete popisným spôsobom

nemôže povedať nič, je základom určitých jazykových jednaní teda toho, čo tautológie síce nepopisujú, ale ukazujú.

Obaja filozofi zároveň vyvodzujú zo svojich systémov zásadné dôsledky pre koncepciu filozofie. U Kanta je tragicky zasiahnutá metafyzika, ktorá v tradičnom zmysle nie je vôbec možná. Wittgensteinova koncepcia má však tragický dopad aj na samotné vety *Traktátu*, ktoré sú v jeho poňatí nezmyselné, pretože sa snažia povedať niečo, čo je možné len ukázať a ak ich rozpoznáme ako nezmyselné, budeme môcť po nich vystúpiť a následne ich zahodiť. Tento typ nezmyselných viet má však zvláštnu povahu. Vety *Traktátu* totiž nie sú nezmyselné tým spôsobom, ako keď nejakému menu ako symbolu vo vete nedáme význam, pretože sme ho nesprávne použili. Vety *Traktátu* nám okrem toho, že sú nezmyselné, chcú ešte niečo zdeliť. A zdá sa, že ide o niečo, čo má byť nutné. To by však znamenalo, že Wittgenstein predpokladal ešte nejaký iný typ nutnosti, ktorý nie je tautológiou, hoci jediná nutnosť je podľa neho nutnosť tautologická. To vyvoláva otázky, ktoré však presahujú tému aj záujem našej práce, a preto ich nechávame nezodpovedané.

7 Bibliografia

Primárna literatúra:

WITTGENSTEIN, L., *Tractatus logico-philosophicus*, prel. P. Glombíček, OIKOYMENH, Praha 2007, ISBN 978-80-7298-284-4

KANT, I., *Kritika čistého rozumu*, prel. Jaromír Loužil, Jiří Chotaš, Ivan Chvatík, OIKOYMENH, Praha 2001, ISBN 80-7298-035-1

KANT, I., *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*, prel. Jaroslav Kohout, Jiří Navrátil, Nakladatelství Svoboda, Praha 1992, ISBN 80-205-0310-2

Sekundárna literatúra:

KENNY, A., *Wittgenstein. Revised Edition*, Blackwell Publishing 2006

PEARS, D. *Wittgenstein*, The Viking Press, Inc., London 1985, SBN 670-44432-4

HACKER, P. M. S., *Insight and Illusion: themes in the philosophy of Wittgenstein*, Theommes Press, Oxford 1986, ISBN 1 85506 537 1

KOLMAN, V., *Proč se musí logika postarat sama o sebe?*, in: *Reflexe*, 41, OIKOYMENH, Praha 2011, str. 25 – 51, ISSN 0862-6901

GUYER, P., (vyd.), *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, ISBN 978-0-521-88386-3

ALLISON, H. E., *Kant's Transcendental Idealism. An Interpretation and Defense*, Yale University Press, New Heaven, London 1983, ISBN 0-300-03629-9

PATZIG, G., *Jak jsou možné syntetické soudy a priori?*, prel. Jan Kuneš, Filosofia, Praha 2003, ISBN 80-7007-187-7

KUNEŠ, J., *Kantova logika vědení*, in: *Reflexe*, 41, OIKOYMENH, Praha 2011, str. 3 – 23, ISSN 0862-6901

MORRIS ENGEL, S., *Wittgenstein and Kant*, in: *Philosophy and Phenomenological Research*, Volume 30, Issue 4, Rhode Island 1970, str. 483 – 513

VALENTA, L., *Problémy analytické filozofie*, Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2003, ISBN 80-7182-150-0

SCRUTON, R., *Krátke dejiny novovekej filozofie*, prel. Eva Šimečková, Bratislava 1991, ISBN 80-7115-023-1